

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ: ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ (1918–1991)

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

28

Рецензенти

проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић
др Милан Миљковић
др Срђан Милошевић

Уређивачки одбор

проф. др Јован Љуштановић

(Висока школа струковних студија за образовање
васпитача, Нови Сад)

др Маријана Хамершак

(Институт за етнологију и фолклористику, Загреб)

др Ева Коволик

(Семинар за славистику Универзитета Марин Лутер
Хале-Витенберг)

проф. др Зорана Опачић

(Учитељски факултет Универзитета у Београду)

др Тијана Тропин

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

др Станислава Бараћ

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ:
ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ
(1918–1991)

Зборник радова

Уредиле
др Тијана Тропин
др Станислава Бараћ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2019

Зборник је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	9
-------------------------	---

I

Краљевина СХС/Југославија и (анти)модернизацијски процеси у дечјој књижевности

<i>Биљана Андоновска</i> Будућност (без) <i>Будућности</i> : први комунистички књижевни часопис за децу у Краљевини СХС	17
<i>Зорана Ойачић</i> Књижевност и идеологијау периодици за децу Краљевине Југославије (<i>Полијтика за децу</i> и <i>Југословенче</i>)	49
<i>Jelena Lalatović</i> „Jugoslovenski srednji vek“ – diskursi nacionalizma, modernizacije i tradicije u časopisu <i>Jugoslovenče</i>	73
<i>Милица Ђуковић</i> На трагу Јована Јовановића Змаја: Зорка Лазић, Тихомир Остојић и новосадске <i>Дечије новине</i> (1918–1919).....	93
<i>Ana Vatinić</i> Илустровани мјесећник <i>Zoološki vrtić</i> (1933–1937)	111
<i>Валентијина Хамовић</i> <i>Полијикин</i> додатак за децу (1929–1941).....	135

II

Југословенски континуитети

<i>Јелена Панић Мараш</i> Kako se kalio Коџа	151
<i>Melaniја Rimar</i> Časopisi za decu na rusinskom jeziku: <i>Naša zagrada</i> (1937–1941) i <i>Pionirska zagrada</i> i <i>Zagrada</i> (od 1947).....	167
<i>Предраї Тодоровић</i> Тарзан у стрипу.....	175
<i>Stanislava Barać</i> Časopis <i>Smilje</i> , Mato Lovrak i pitanje jugoslovenskog nasleđa.....	193

III

Це(н)зура Другог светског рата

<i>Бојан Ђорђевић</i> Књижевност за децу у српској окупационој периодици (1941–1944)....	231
<i>Virna Karlić i Sanja Šakić</i> „Doba reda, stege i čestitosti“: ideologija u dječjem časopisu <i>Ustaška izdanica</i> 1941–1945.	243

IV

Дечја периодика социјалистичке Југославије и процват
издаваштва за децу

<i>Sanja Petrović Todosijević</i> Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu od kraja Drugog svetskog rata do šezdesetih godina 20. veka.....	263
<i>Sanja Roić</i> Od <i>Pionira</i> do <i>Duge</i> , transformacija jednog časopisa.....	287

<i>Marijana Hameršak</i> <i>Naš pionir</i> i (o)tisak izbjeglištva	299
<i>Jelena Milinković</i> <i>Poletarac</i> (1947–1948) u kontekstu pionirske štampe	323
<i>Eva Kovolik</i> Kako je <i>Zmaj</i> (1954–1992) uspeo da preživi: književne strategije <i>Zmaja</i> , književnog časopisa za decu, u vreme tranzicije.....	347
<i>Marko Čudić</i> Četiri decenije vojvođanskog dečjeg i omladinskog lista <i>Jó Pajtás</i> (1947–1987)	361
<i>Zorana Simić</i> Četrdesetogodišnji jugoslovenski život <i>Vesele sveske</i> (1952–1992).....	377
<i>Jovan Bukumira</i> Socijalističko političko obrazovanje posredstvom dečje štampe: <i>Male novine</i> (Sarajevo, 1956–1991).....	391
<i>Svetlana Kalezić Radonjić</i> <i>Pobjeda za djecu</i> : ideologija i uređivačka politika.....	407
<i>Тијана Тройин</i> Пипци и ракете: развој научнофантастичне илустрације у српској периодици за децу и омладину југословенског периода на примеру <i>Полиџикиној забавника</i>	421
<u>Јован Љушићановић</u> „Мирко, пази метак...“: појава <i>Дечјих новина</i> из Горњег Милановца – културнополитички и идеолошки контекст	437
<i>Вишња Мићић</i> Неговање претчиталаца: дидактичко-методичке функције периодике за најмлађе на примеру часописа <i>Зека</i> (од 1970. до 1991)	457
<i>Немања Каровић</i> Између идеолошког и естетског: Поетика кратке приче у децем листу <i>Тик-Так</i>	477

Сирахиња Полић

Уређивачка политика часописа *Венац* (1972–1991) и његове стратегије у изградњи књижевне свести омладинског узраста 497

Прилози 517

Биографије аутора 533

Индекс имена 547

Индекс периодике 563

Stanislava BARAĆ*
Institut za književnost i umetnost, Beograd

821.163.42.09-93-31 Ловрак М.
050.488СМИЉЕ"1916/1945"
оригинални научни рад

ČASOPIS SMILJE, MATO LOVRAK I PITANJE JUGOSLOVENSKOG NASLEĐA¹

Dječja je književnost [...] ponekad izmicala cenzuri iz istog onog razloga zbog kojeg joj je tako često bila izložena: svojeg društveno marginalnog statusa.

Marijana Hameršak i Dubravka Zima

Apstrakt: Rad za svoj krajnji cilj ima određenje pojma *jugoslovenskog nasleđa* danas s obzirom na dečju kulturu koja je stvarana u okvirima dve jugoslovenske državne zajednice. Hrvatski dečiji časopis *Smilje* (1873–1945) zbog svoje dugotrajnosti i kontinuiranog izlaženja omogućava da se sagledaju dis/kontinuiteti jugoslovenskih tendencija na polju dečije književnosti unutar nekoliko država: Austrougarske monarhije, zatim Kraljevine SHS/Jugoslavije i u sklopu Nezavisne Države Hrvatske. Drugi fokus u radu odnosi se na delo Mate Lovraka, koje predstavlja sponu između časopisa *Smilje* (u kojem autor objavljuje prvu priču i intenzivno saraduje u vreme Kraljevine) i socijalističke Jugoslavije, u kojoj je taj časopis samo deo književnoistorijskog nasleđa, a stara i nova Lovrakova dela među najčitanimim u sklopu ukupne dečje književnosti u svim jugoslovenskim republikama. U filmu *Vlak u snijegu* (1976), snimljenom po jednom od dva najpoznatija Lovrakova romana, u kojem se *Smilje* pojavljuje kao važan motiv, odvija se svojevrsna rehabilitacija ovog časopisa. Isto tako, teza je ovog rada, simbolički se uspostavlja kontinuitet između relativno skrivenog komunističkog ideološko-književnog toka u časopisu *Smilje* i dečije kulture socijalističke Jugoslavije. Cilj rada je da prati date dis/kontinuitete i procese kroz dijahronijsku analizu uvodnih članaka časopisa *Smilje* u periodu 1916–1945. (u prvom delu rada), pripovedaka Mate Lovraka objavljivanih u istom časopisu od 1924. do 1943. godine (u drugom delu) i kroz vrlo sažet pogled na recepciju Lovrakovih dela, od sredine 20. veka do danas (u

* stanibarac@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

trećem delu). U tom smislu, metodološke oslonce analize predstavljaju postavke o kultu ličnosti i funkcionalizaciji dečjih časopisa u patriotskom vaspitanju, zatim pojmovna određenja cenzure u dečjoj književnosti, pojmovi ambivalentne i višeadresatske dečje književnosti, kao i koncept radikalne dečje književnosti.

Ključne reči: časopisi za decu, književnost za decu, propaganda, cenzura, *Smilje* 1873–1945, Mato Lovrak, pripovetke za decu, Jugoslavija, komunizam, emancipacija

1.

„Vaspitavanje u patriotskom duhu“ kao funkcija dečje periodike: *Smilje* od Austrougarske preko Kraljevine SHS/Jugoslavije do NDH

Razmatranja o specifičnom odnosu cenzure i dečje književnosti Marijana Hameršak i Dubravka Zima ilustrovale su upravo primerima romana Mate Lovraka. Analiza koja sledi samo će potvrditi, ali i preciznije objasniti, ovu paradoksalnu situaciju sažetu u iskazu autorki:

Dječja je književnost [...] ponekad izmicala cenzuri iz istog onog razloga zbog kojeg joj je tako često bila izložena: svojeg društveno marginalnog statusa. Kako uostalom drugačije objasniti da su *Družba Pere Kvržice* te donekle i *Vlak u snijegu* Mate Lovraka u jeku međuratnog kapitalizma (oba romana su objavljena 1933. godine) bez teškoća s cenzurom zagovarali načela komunitarizma, jednakosti i rada za opće dobro. (Hameršak i Zima, 2015: 82)

Imajući za cilj da samo ilustruju teorijsku raspravu o cenzuri u svom *Uvodu u dječju književnost*, autorke nisu imale razloga da ulaze u detaljnije objašnjenje datog slučaja. A dati slučaj jasniji je upravo iz detaljnijeg i preciznijeg objašnjenja: cenzura u Kraljevini SHS/Jugoslaviji nije sankcionisala ideje komunitarizma i jednakosti kao takve, već samo njihovo izražavanje u sklopu komunističke propagande, usled zabrane rada Komunističke partije Jugoslavije 1920. godine. Socijalističke i radničke partije, njihova glasila i prosocijalistički diskursi nisu bili zabranjeni i cenzurisani. Zbog toga su komunisti i komunistički orijentisani autori u tom periodu ili ublažavali sopstveni diskurs ili osnivali nove legalne a mimikrijske organizacije, ili pronalazili prostor u štampi u kojoj cenzura nije unapred očekivala komunističku propagandu, a to su bili upravo dečji, esnafski i ženski časopisi. Ako citat smestimo u istorijski kontekst Kraljevine SHS/Jugoslavije, proizlazi da je međuratni kapitalizam bio uzrok takve cenzure, čime zapravo ovaj iskaz nehotično pojašnjava da su Kralj i Vlada, koji su zabranu i cenzuru uveli, radili u interesu tadašnjih kapitalista. Drugim rečima, „vrednosti“ koje je prva jugoslovenska država branila bile su društvena nejednakost i odsustvo solidarnosti.

U svakom slučaju, citirani zaključak o cenzuri može se dosledno preneti i na dečju (i omladinsku) periodiku, kao i na jugoslovenski period u celini (s tim da u socijalističkoj Jugoslaviji iza cenzure stoje druge vlasti i suprotne vrednosti), posebno kada se imaju u vidu zaključci istoriografskih istraživanja, poput onog Olivere Milosavljević objavljenog u studiji „Otac – genije – ljubimac: kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja“. U njoj se, naime, istražuju srpski dečji i omladinski časopisi u periodu koji obuhvata upravo vreme izlaženja časopisa *Smilje*, i nešto duže. Sintetički zaključak Milosavljevićeve je čak da je *primarni zadatak* ove štampe „u više od sto godina dugoj istoriji izlaženja, bilo *vaspitanje u patriotskom duhu*“ (Milosavljević 189. – kurziv S. B.). Dečja štampa je, dakle, važno sredstvo državnog ideološkog aparata i stoga joj se postavljaju posebni zahtevi. S druge strane, cenzori nekad nisu mogli, a nekad nisu ni znali da detaljno čitaju časopise i prate suptilne poruke u svakom pojedinom tekstu, već su ostajali na letimičnom pogledu koji bi lako zaustavila slika vladara na prvim stranicama ili prigodna patriotska pesma na istaknutom mestu časopisa. Uzeti zajedno, odabrani zaključci svedoče zapravo o istovremenoj društvenoj povlašćenosti i marginalizovanosti dečje književnosti i periodike.² Ta spoznaja, dakle, predstavlja tačku iz koje bi moglo da počne istraživanje jednog toka jugoslovenske dečje kulture, onog koje oličava i delo Mate Lovraka. Ta je dečja kultura, najpre, počivala na poverenju u dečje intelektualne sposobnosti; u njoj je sa marksističkih pozicija kritikovan savremeni svet i istovremeno se iznosila utopijska vizija jednog novog mogućeg sveta³ (u ovom zborniku data se kultura može pratiti počev od prvog rada, o časopisu *Budućnost*). Dok su tvorci i autori takve dečje kulture i (radikalne) književnosti u periodu međuratnog kapitalizma imali najčešće opisani paradoksalni status, oni – ukoliko su dovoljno dugo živeli, poput Lovraka – u socijalističkom društvu, kakvo su ovim delima zamišljali, postaju državno povlašćeni autori, čija su dela ušla u program obavezne školske lektire. Konkretno, Lovrakova se međuratna dela u socijalističkoj Jugoslaviji preštamavaju u tiražima na nivou bestselera, s tim da je društveno-aktivistički, subverzivni sloj tih dela, koji je bio ključno obeležje u izvornim izdanjima, u

² Jedna kontinuirana linija jugoslovenskog nasleđa u tom kulturnom i književnom polju pokazuje upravo to. Odnosno, ukoliko se razume paradoksalna pozicija dečje kulture u novijoj istoriji, lakše će se razumeti i pomenuti kontinuitet.

³ Kada je reč o Lovrakovim delima, ova pozicija i odgovarajući postupak jasno su prepoznatljivi u najpopularnija dva romana (*Vlak u snijegu* i *Družba Pere Kvržice*, oba objavljena 1933), a potpuno ogoljeni i u drugim romanima kao što su *Divlji dječak: Luka klopavih uha* (Zagreb, 1934) *Neprijatelj br. 1* (objavljen najpre u češkom prevodu pod naslovom *Nepřítel číslo 1*. godine 1937, a tek zatim u originalu 1938. u ediciji „Zlatna knjiga“ u izdanju Gece Kona u Beogradu, ilustrovao Vladimir Žedrinški), *Anka Brazilijanka* (ilustrovao A. Maurović, Knjižnica za mladež, Zagreb, 1939), *Srećna zemlja: omladinski roman* (crteži A. Maurović, Izdanje knjižare „Slavija“, Novi Sad, 1940) i *Prijatelji: roman za mladež* (Beograd, IPROZ, 1941).

socijalističkom periodu poželjan ali i „zamrznut“, smešten u polje aktuelne podrazumevane društvene svesti i književnoistorijskog znanja i sećanja. U postocijalističkom i postjugoslovenskom periodu popularnost ovih autora nije nestala, posebno Lovrakova, ali se i izdavači i istraživači većinom trude da pomenuti zamrznuti značenjski sloj sada i potpuno potisnu. Međutim, kako je slom socijalističke Jugoslavije doneo restauraciju kapitalizma, deca čitaoci u Hrvatskoj i Srbiji (gde se Lovrakova dela najviše reizdaju) upravo ovaj „cenzurisani“ sloj mogu da prepoznaju kao sopstvenu stvarnost.

U određivanju položaja proizvođa dečje kulture, a posebno periodike, izuzetno je važno voditi računa o tome u kakvom državnom, društvenom i ekonomskom sistemu ona nastaju. Da li su deo državnog (ideološkog) aparata tj. deo obrazovnog sistema (kao što mnogi časopisi jesu bili zvanični prateći nastavni materijal) ili nastaju u slobodnoj i nezavisnoj produkciji (i distribuiraju se samo kroz slobodnu prodaju)? Tokom svoje istorije, dečji časopisi su distribuirani ili kao zvanična dopunska učila po školama, ili kao časopisi koji su se slobodno prodavali (tokom 19. veka uglavnom preko pretplate, a tokom 20. veka i pretplatom i direktnom kupoprodajom), što je moglo ali nije moralo da znači i veću uređivačku slobodu. Iako nisu svi časopisi za decu datog perioda u potpunosti svodivi na formulu o vaspitavanju u patriotskom duhu, ova istraživački dokumentovana tvrdnja Olivere Milosavljević ima veliku heurističku vrednost, a posebno *ugao* odnosno kategorija iz kojeg je dati problem i posmatrala: kult vladara u patrijarhalnom društvu. Milosavljevićeva upozorava da se „kult vladara kao karakteristična dugotrajna pojava političke prirode često identifikuje kao osobenost konkretnih ideologija ili čak kao 'karakterno' nacionalno svojstvo“, a da se „pri tom uglavnom zanemaruju opšti istorijski uslovi razvitka društva i dominantni vrednosni sistem koji iz njih proističe a koji takvoj pojavi može biti izvoriste“. Istoričarka izvodi zaključke polazeći od srpske štampe, ali ista opšta napomena važi i za hrvatsku dečju štampu, i za položaj dečje štampe autonomnih nacionalnih zajednica pod Austrougarskom monarhijom, kao i za časopis *Smilje*:

U tom smislu, kao osobenost političke kulture društva u Srbiji i Jugoslaviji u proteklom veku, treba posmatrati i idolatriju čiji je predmet bio prvi čovek u državi, bez obzira da li se radilo o kralju ili šefu partije, odnosno o monarhiji ili republici, nacionalnoj ili višenacionalnoj državi, deklarativno demokratskoj ili socijalističkoj. Kult prvog čoveka u modernoj državi predstavljao je atavizam starog *patrijarhalnog* društva i kao jedina konstanta političke kulture, činio kontinuitet u opštem političkom diskontinuitetu oblika vlasti i vladajućih ideologija. (Milosavljević 188. – kurziv S. B.)

Praćenje same reprezentacije „prvog čoveka u državi“ u *Smilju*, i idolatrije najočiglednije iskazane kroz *njegove* fotografije i komentare na naslovnoj ili prvoj

strani – od habzburškog cara Franje, preko muških *glava* dinastije Karađorđević do *poglavnika* Ante Pavelića – potvrđuje tezu Milosavljevićeve o jednom kontinuitetu unutar opšteg političkog diskonuiteta na jugoslovenskom području. Autorka čak zaključuje da je sam kult zapravo ideologija. Od toga je kulta/ideologije zato direktno zavisio i status jugoslovenstva kao nacionalne i državne ideje, odnosno jugoslovenske (dečje) književnosti kao projekta i *prakse* u ovom dečjem časopisu. (Ne)podržavanje jugoslovenstva aktuelne vlasti, odnosno onog oblika ideologije jugoslovenstva koja je stajala uz kult vladara, oblikovalo je okvir u kojem je objavljivana tekuća dečja književnost. Taj okvir nekada je predstavljao čeličnu rešetku koja je pritiskala i uslovljavala ukupan sadržaj odgovarajućeg časopisa, a nekada štiti i alibi za slobodnije iznošenje različitih sadržaja u časopisu.

Isto tako, opšte je primenjivo autorkino posezanje za tipologijom vlasti Maksa Vebera. Od tri Veberova tipa vlasti prema vrsti zahteva za legitimnošću – tradicionalna, harizmataska, racionalno-pravna – Milosavljevićeva u datom kontekstu prepoznaje prisustvo samo prva dva: „u modernoj istoriji Srbije i Jugoslavije može se prepoznati 'tradicionalan' karakter zasnovan na 'verovanju u svetost tradicija' i legitimnost osoba koje su na osnovu njih 'pozvane da uživaju autoritet' i 'harizmatiski' karakter zasnovan na 'izuzetnoj predanosti svetosti i heroizmu, ili uzornim osobinama neke osobe i poretka koji je ova otkrila ili stvorila'. Prvi oblik se može primeniti na monarhijski sistem u Srbiji i Jugoslaviji, gde je sama pripadnost porodicama čiji su rodonačelnici bili Miloš i Karađorđe obezbeđivala *neprikosnoveni, iako međusobno lako zamenjivi, autoritet*. Drugi oblik je karakterističan za Titovo doba...” (Milosavljević 189. – kurziv S. B.).

U eposi koju obuhvata časopis *Smilje*, kao i u uvodnim člancima časopisa, jasno se prepoznaje delovanje „tradicionalne“ vlasti (pod dve monarhije tj. dinastije, austrougarskom i jugoslovenskom, tj. habzburškom i karađorđevićevskom) i „harizmatске“ (pod marionetskom fašističkom državom NDH). Na primeru odanosti vladaru u časopisu *Smilje* potvrđuje se takođe teza o neprikosnovenom a lako zamenjivom autoritetu (prelaz sa odanosti Habzburzima na odanost Karađorđevićima pa na odanost Paveliću). Međutim, činjenica da posle drastičnog zločinačkog režima NDH kojem je služio, časopisu *Smilje* nije dozvoljeno da nastavi sa izlaženjem u novoj, na antifašizmu zasnovanoj državi, pokazuje da iza novog kulta vladara (Tito) jesu stajale nove i neprikosnovene *vrednosti*.

Kako polazi od kulta vladara, argumentacija Milosavljevićeve opisuje logički sled događaja. „Da bi odnos idolopoklonstva bio opšte usvojen“, smatra ova autorka, „nužno je bilo njegovo uvođenje u vaspitni i obrazovni sistem. Sugerisanje podrazumevane ljubavi dece prema vladaru vršilo se, između ostalog, i putem dečije i omladinske štampe čiji je primarni zadatak, u više od sto godina dugoj istoriji izlaženja, bilo vaspitavanje u patriotskom duhu“ (Milosavljević 189). Vladar je, dakle, izjednačavan sa narodom, državom i vrednostima na kojima je

država počivala. Kako su modernizacijski i emancipatorski društveni procesi uzimali maha u jugoslovenskim oblastima, a samim tim profesionalizam (učiteljska udruženja koja izdaju časopise, zahtevi i zakoni struke) i zakonom garantovane individualne slobode (političke, pa tako i pesničke) obezbeđivale autonomiju delovanja, tako su stvarane dvosmislene i paradoksalne situacije u svim oblicima javnog delovanja, pa i u dečjoj periodici.

Smilje, časopis za mladež (1873–1945) najdugovečniji je hrvatski časopis za decu. Bio je namenjen učenicima do 15 godina. Spadao je u časopise koje su pokretala učiteljska udruženja i čiji su saradnici u najvećoj meri bili sami učitelji, odnosno učitelji-pisci, baš kao u slučaju Mate Lovraka. Časopis se „s obzirom na suradnike, profil izdavača i udio deklarativno narodnih priča i bajki nije bitno razlikovao od *Bosiljka*. I u njemu su većinu priloga objavljivali učitelji okupljeni oko Filipovića, odnosno, udruženja Hrvatski pedagoško-književni odbor (danas Hrvatski pedagoško književni zbor) koji je započeo s radom 1871. godine. Zbor je bio i nakladnik *Smilja*“ (Hameršak 2011: 118). U periodu koji se posmatra u ovom radu (od 1916. do 1945) *Smilje* je izlazilo najpre u vreme četiri velika verska praznika, tačnije pred te praznike (Svi sveti, Božić, Uskrs i Duhovi) i uvek sadržavalo prigodne tekstove za svaki od praznika. Po tome se, između ostalog, raspoznaje kalendarsko/almanaško poreklo ovog (i svakog) časopisa. Od 1924. godine *Smilje* (ponovo) izlazi svakog meseca (osim tokom raspusta), prateći školski kalendar, kao što je to činio veliki broj dečjih časopisa. Usklađenost sa svojom publikom, i još veću otvorenost ka njoj, uredništvo je pojačalo od školske 1929/30. godine, kada je uvelo objavljivanje priča dece-čitalaca.

Funkciju uvodnog članka u *Smilju* po pravilu je imala pesma, odnosno nekrolog ili portret značajne ličnosti povodom određene godišnjice. U žanrovskom smislu, časopisom dominira pripovetka, i to originalna domaća priča za decu, često pisana specijalno za časopis, a na drugom mestu su zastupljeni prevodi stranih priča. Kako ističu proučavaoci ovog časopisa, u *Smilju* se „Crnkovićevim riječima (1978: 125), ‘učvršćuje’ ćudoređna pripovijetka u najširem smislu“ (Hameršak, Isto), a njen smisao treba sagledavati i u kontekstu po-etičke činjenice da je časopis bio „stjegonoša primjene imperativa zabavne pouke i učenja primjermom“ (Isto). Ostali žanrovi su bili u senci priče, ali redovno zastupljeni. Na kraju svakog broja (u jednom periodu) nalazio se *Listak*, sastavljen od niza zabavnih članaka. Kroz ukupno trajanje časopisa upadljiva je briga uredništva o kvalitetu vizuelnih materijala (ilustracije, crteži i fotografije), kao i o usaglašenosti slike i teksta. Od 1928. časopis se grafički izrazito modernizuje, kada se, na primer, uvodi i vrsta stihovanog stripa.

U poeziji zastupljenoj u *Smilju* upadljiv je veliki uticaj Jovana Jovanovića Zmaja. Njegovo poetičko i doslovno prisustvo simptom je dve važne pojave dugog devetnaestog veka u južnoslovenskim kulturama: 1) hrvatsko-srpske književne

uzajamnosti kao izraza širokog idejnog pokreta o južnoslovenskom nacionalnom jedinstvu i 2) slobodnijeg odnosa prema autorstvu u dečjoj književnosti. Povodom kategorije autorstva u dečjoj književnosti Crnković, Hameršak i Zima pisali su upravo u vezi sa *Smiljem* i Zmajem:

Velik je broj priloga suradnika *Smilja* tijekom 19. stoljeća, kako ističe Crnković, također često bio neatribuiran. Njih Crnković ocenjuje kao: „više ili manje slobodne prerade i ‘pohrvaćenja’ radova pročitanih u dječjim časopisima što su izlazili u Monarhiji, prvenstveno na češkom i njemačkom jeziku, a ima i prerada s mađarskog, talijanskog, kao i posudbi iz Zmajevih časopisa, pri čemu se ne isključuje mogućnost da su i autori od kojih su preuzimali naši prerađivači posuđivali od nekih drugih. (Crnković 1978: 104; Hameršak i Zima 2015: 105–106)

Postoje, međutim, i autorizovani tekstovi pod neskrivenim Zmajevim uticajem kao i neposredna zazivanja Zmaja – koja kroz pesničko prijateljstvo konotiraju i politička značenja, budući da ideja o južnoslovenskoj političkoj zajednici proističe upravo iz vizija književnog i kulturnog zajedništva. Zato uvodna pesma na naslovnoj strani iz listopada 1916 (sv. 1)⁴, u žarištu rata, neintencionalno poprima i antidržavno značenje, iako se nalazi na mestu na kom se sve vreme iskazuje odanost državi. Uvodnik-pesma „Za Mijatom Crnkom“ Josipa Milakovića u fusnoti objašnjava „Pokojni Crnko drugovao je mnoge godine s proslavljenim omladinskim pjesnikom Zmajem Jovanom Jovanovićem“, a posle uobičajenih prigodnih nekroloških stihova, Milaković, ne pominjući nijednu drugu ličnost, ističe sudbinsku vezanost Mijata Crnka za Zmaja: „Čika Jovi on sad kreće, / Tu će oba sanak njiat, / Tu će kraj svog starog pobre / Smišljat rodu danke dobre / Hrvatina Mijat.“ U ovo malo pesničkog teksta, a imajući u vidu kontekst, iskazani su, što implicitno što eksplicitno, osnovni momenti položaja Hrvata i Srba u Austrougarskoj: autonomija koju su kao nacionalne zajednice, svaka za sebe, imali u imperiji; jezička i književna „krvna“ povezanost (topos pobratimstva), koja se podrazumevala među kulturnim akterima; mogućnost južnoslovenskog trećeg entiteta i države unutar dvojne monarhije; neodvojivost hrvatske i srpske nacionalne emancipacije (uz srpskog pesnika hrvatski pesnik će smišljati dobru hrvatsku budućnost).

Pored zazivanja srpsko-hrvatskog bratstva, u istom broju, naći će se i pozivanja hrvatske dece da ratuju protiv neprijatelja, što je u datom momentu i srpska vojska. Ča Gavro u pesmi „Domovino, zdravo stoj!“ (1/1916: 9–10) apeluje na čitaoce tekstem, koji prati fotografiju dečaćkog odreda uz legendu *Domovino, zdravo, stoj!*: „Gledajte ih, nijesu li krasni / Roda našeg borci časni! / Ko junaci – kako valja – / za dom bit će boj, za kralja. / – ko hrid stani! – Brz potjeci! – / –Juriš, hrabri – Pali! – Sjeci! – / Da, na čast vam sigra taka, / Mlad se sprema za junaka.“ Sam Mato Lovrak,

⁴ Od 1916. do ožujka 1818. godine *Smilje* je uređivao Josip Škavić, a od lipnja 1918. Ljudevit Krajačić.

čije će priče u *Smilju* i van njega biti glavna tema u drugom delu ovog rada, u to je vreme bio takođe još jedan (petnaestogodišnji) dečak (rođen je 1899) nasilno gurnut u rat. Lovrakovo kasnije sećanje svedoči ne samo o tome kako su se mnogi ovakvi dečaci osećali, već i šta su pisali, odnosno koliko je zvanični diskurs namenjenog im časopisa u tom trenutku odudarao od njihovog neobjavljenog (ruko)pisanja:

Za prvog svjetskog rata odvukoše me iz školskih klupa u vojsku, a osjećao sam se još dječakom. Baciše me u neki stari magazin, pun ušiju i stjenica... [...]. Mi, tako reći, dječaci bez brka ispovedili smo se tog popodneva u crkvi kao pred smrt i očekivali zapovijed da krenemo na bojište... U hodniku smrdljive kasarne, pri škakljivom svjetlu petrolejke, napisao sam manji članak u svom vojničkom notesu. Rečenice u njemu zvučale su kao prigovor, prosvjed, kritika, krik... (Lovrak u Hromadžić: 105)

Suprotstavljenost osećanja/diskursa iz navedene pesme iz *Smilja* i Lovrakovog sećanja ilustruje i razotkriva još jedan aspekt ideologije kulta ličnosti u vezi sa vaspitavanjem dece kao patriota-podanika. Naime, ovde je na očigledan način iskazana veza između kulta ličnosti i ratnih politika, odnosno između ideologije autoritarnosti i normalizovanja rata i stradanja. *Smilje*, nešto kasnije, u broju iz prosinca 1916. počinje uobičajenom slikom vladara, ali je ovoga puta legenda slike objavila njegovu smrt. Na naslovnoj strani bila je umrlica-nekrolog pod naslovom „Njegovo veličanstvo car i kralj Franjo Josip I“. Deca čitaoci bila su obaveštena o tome na način kao da će imperija trajati večno, bar koliko i slava vladara: „...Počnuo je dobri otac milijuna. A k njegovoj počivaljci diže se šapat iz srdaca malih i velikih, bogatih i bijednih sa sviju strana prostrane monarhije: Vječna Mu hvala i slava!“ S obzirom na to da se rat nije završavao, kako se predviđalo, propaganda je zahtevala da se ovakav razvoj događaja opravda i predstavi kao normalna činjenica. Tako je i *Smilje* bilo dužno da deci prenese ovu poruku. Indikativna je u tom smislu nešto kasnija naslovna pesma „Mladež domovini“ Aleksandra Čavraka (lipanj 1917: 121–122), koja priprema decu na još više žrtava i traži od njih pozadinsko učesče u ratu: „Dan za danom primiče se kraju, / Silne borbe svijetom ne prestaju, / Ne prestaju, niti se ublaže, / Već se šire, nove žrtve traže. / Nove žrtve! – teška briga svakom, / Teško breme mnogijem junakom, / [...] Al dok svijetom Hrvati se biju, / Dok nam braća vrelu krvcu liju, / Dok se bore, muče danju – noću / Da osvete *dušmana* nam zloću: / *Mi na domu nejaki i mladi*, / Vjerni kralju, svako će da radi, / Da se blaže boli nam i muke / Pružajuć im pomoćnice ruke: / Ili toplo tvoreć im odijelo, / Da se zgrije ozeblo tijelo / Ili bilje berući od lijeka, / A za rane šarpija im meka. / [...]“ (kurziv S. B.).

Dok je *Smilje* objavljivalo ove stihove, Austrougarska je, pod međunarodnim pritiskom, opštom amnestijom oslobodila svoje političke zatvorenike. Upravo u leto 1917. iz zatvora su izašli (odnosno u istoj bolnici se zatekli) hrvatski i srpski intelektualci Ivo Andrić, Niko Bartulović, Vladimir Ćorović, Ante Tresić Pavičić i

drugi, i u istom gradu u kojem se štampa *Smilje* osmislili časopis posvećen jugoslovenskoj književnosti i novoj jugoslovenskoj političkoj zajednici. *Književni jug* je počeo da izlazi u Zagrebu u januaru 1918. godine. Ako je ovakav antidržavni časopis mogao da se pojavi i štampa u datom trenutku, ne treba da čudi ni to što *Smilje* već u ožujku 1918, posle trogodišnjeg eksplicitnog i isključivog apostrofiranja Hrvata, a implicitnog smeštanja Srba u savez hrvatskih neprijatelja, na naslovnoj strani donosi sliku Petra Preradovića, zatim i tekst posvećen njemu, a na 84. strani i pesmu Đure Jakšića, „Zemlja i mjesec“ (odlomak pjesme Đure Jakšića), u ijekaviziranoj varijanti.

Dalje promene u *Smilju* dosledno su se kretale u projugoslovenskom smeru: lipanjski broj iz 1918. bio je prvi broj sa novim urednikom, Josipom Krajačićem (nosi naslovnu sliku tek preminulog Stjepana Basaričeka i potom nekrološki tekst o njemu), koji takođe objavljuje ijekaviziranu pesmu Đure Jakšića „Veče“ (str. 138.). U sledećem broju, od rujna 1918, prvi put od početka rata naslovna pesma nije propagandna, već prigodna, o polasku novih prvaka u školu („Ići ćemo...“ / Bogumil Toni). U mesecu osnivanja nove, na propasti Austrougarske monarhije zasnovane države, u *Smilju* od prosinca 1918, za naslovni prilog izabrana je potpuno neutralna pesma o prirodi („Inje“, Dragutin M. Domjanić), ali već na sledećoj strani istog broja Zofka Kveder Demetrović apeluje tekstom i naslovom „Djeco, pomozite svojoj braći u Srbiji!“ (42). Pored pomenutog *Književnog juga*, i časopis koji Kvederova u to vreme uređuje u Zagrebu, *Jugoslavenska žena* (pokrenut 1917. pod imenom *Ženski svijet*), takođe je bio stecište jugoslovenski orijentisanih intelektualki iz svih krajeva. U Zagrebu je, dakle, već postojala mreža časopisa i autora koji su delovali kao jugoslovenski, i utoliko je lakše moglo da dođe do preorijentacije i u drugim glasilima. Zofka Kveder u svom apelu nastupa iz pozicije koja je za *Smilje* bila nova, ali za samu autorku odavno utemeljena. Za Z. Kveder označavanje Nemaca neprijateljima, a Srbije bratskom zemljom nije rezultat povinovnja spoljnim okolnostima.⁵ Kvederova dosledno govori o Jugoslaviji, a ne o Kraljevini tri „plemena“, što je posledica činjenice da njena ideja o jugoslovenstvu dolazi iz krugova koji su delovali nezavisno od aktuelnih zvaničnih predstavnika iz srpskih, hrvatskih i slovenačkih krajeva pri stvaranju nove države. Njene reči jasno svedoče o jugoslovenstvu kao emancipatorskoj ideologiji intelektualnih omladinskih krugova: „Mi smo sada s junačkom Srbijom jedna država, mi smo s njom jedno, mi smo sada Jugoslavija. Kad malo odrastete, za godinu dvije, polaziti ćete u Beograd kao u Zagreb ili na Rijeku i Sarajevo, jer naša je jugoslavenska domovina sada velika, složna i slobodna“. Kvederova je

⁵ Ona, između ostalog, piše: „Čuli ste valjda u kakovom strašnom stanju je ostavila njemačka vojska Srbiju. Svaka je kuća opljačkana i sve odneseno: odijelo, rublje, pokućstvo. A ono, što nijesu mogli da odnesu, Nijemci su od bijesa uništili. Polupali su prozore, razbili vrata i peći, zapalili skladišta drva i ugljena. [...] U samom Beogradu imade 10.000 djece bez roditelja, a u čitavoj Srbiji na stotine hiljada“.

izrazito sugestivna u apelovanju na emocije dece: „Pokažite im, kako ih volite i koliko ste srećni, što ste s njima zajedno u našoj miloj, slobodnoj Jugoslaviji“ (lipanj 1918: 43–45).

U člancima *Smilja* Slovenci nisu bili sasvim zaboravljeni kao deo troimenog naroda koji upravo uspostavlja svoju nacionalnu državu, ali je činjenica da su Srbi i Hrvati ipak bili povlašćivani. Slovenci kao narod i slovenački kulturni delatnici retko se pojedinačno pominju, a češće su prisutni u zbirnim apostrofiranjima troimenog a jedinstvenog naroda. Samim tim, i za predstavljanje zaslužnih heroja iz prošlosti u časopisu, pretežno su birani Hrvati i Srbi. U godinama utemeljenja, *Smilje* je, na primer, u svibnju 1919. naslovnu stranu posvetilo „Mučenicima 30. IV. 1671. – 30. IV. 1919.“, Frankopanima. U listopadu 1919. naslovna strana posvećena je predvladarskom životu kralja Petra Karađorđevića, a prešampava se i jedna pesma Vojislava Ilića Mlađeg. U listopadu 1920. Josipa Radošević (ujedno i saradnica pomenute *Jugoslavenske žene*) objavila je „Pesmu Jugoslaviji“, u panegiričkom žanru u kojem će se ova autorka i u budućnosti isticati. U istom su broju časopisa prisutni i izrazitiji oblici politizacije dečje publike, pa je tako u tekstu „Neoslobođeni krajevi“ prikazana mala Slovenka koja prilikom dolaska kraljevića Aleksandra u Ljubljanu moli prestolonaslednika da oslobodi Istru od Italijana (9–10). U istom broju štampan je prvi (urednički, nepotpisani) časopisni prilog na ćirilici („Srbija“), a tekst Petra Kočića „Jajce“ takođe je štampan na ćirilici. Ćirilica je od tog trenutka bila češće zastupljena, pa i stari saradnici *Smilja*, kao Josip Cvrtila, objavljuju priče na ovom pismu. Međutim, ćirilica nakon nekog vremena isto tako iznenadno i prestaje da se upotrebljava.

Pažljivim hronološkim čitanjem časopisa *Smilje* otkriva se, dakle, opisani paradoksalni položaj dečje periodike i kulture. Primećuje se pojava da su u momentima većeg političkog i ideološkog pritiska urednici *Smilja* po pravilu tom pritisku podlegali, ali su nakon toga nastavljali da sprovode svoju, autonomnu, moglo bi se reći i esnafsku, odranije uspostavljenu časopisnu politiku. U toku celog Prvog svetskog rata urednici su sprovodili austrougarsku propagandu, da bi odmah po ujedinjenju i stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca postali najvatreniji zagovornici nove države i najverniji podanici novog kralja, koji je do juče važio za *neprijatelja br. 1*. Tenzija između državnog pritiska i minimalnog autonomnog profesionalnog delovanja ogledala se i u tome što su urednici krajem rata i neposredno po stvaranju Kraljevine SHS naglo i upadljivo uvodili u *Smilje* tekstove srpskih pesnika i ćirilicu, koje do tada nije bilo. Ali već posle prvog talasa iskazivanja odanosti novom poretku sve se vratilo na staro: ćirilčki članci su već posle nekoliko brojeva izostali,⁶ kao i uvećani obim srpske književnosti,

⁶ Saradnici *Smilja* jugoslovensku politiku nisu sprovodili kombinovanjem dva pisma u časopisu, pa tako nisu ni proširivali apostrofiranu publiku, ali su to ostvarivali kroz saradnju sa drugim

a časopis je nastavio da objavljuje radove svojih ustaljenih autora. Pojavljivali su se, međutim, i autori iz tek stasalih učiteljskih generacija, od kojih se tokom dvadesetih godina najviše izdvojio upravo Mato Lovrak. U kratkom periodu relativne državne stabilnosti, ujedno poetički formativnom za ovog pisca, Lovrak je pretežno objavljivao priče iz svakodnevnog (učiteljskog i dečjeg) života, iznoseći i njegove tamne strane, ali bez potrebe za onim stepenom društvene angažovanosti kakvu će podstaći lokalna i globalna kriza počev od 1929. godine.

U oktobru 1929. (od *oktobra* 1928. nazivi meseci ne pišu se više hrvatskom varijantom) *Smilje* je objavilo urednički tekst „Čika Jovo (U spomen dvadeset-petogodišnjici smrti)“, s potpisom *Strika*, povodom godišnjice Zmajeve smrti. U tekstu se, po zakonitostima nekrološkog žanra, patetično i hiperbolizirajuće opisuju reakcije dece i naroda u trenutku pesnikove smrti: „I sav je naš narod zaja-uknuo, i sva su naša djeca zaplakala. Jer narod je i s ovu i s onu stranu Save izgubio svoga istinskoga proroka bratske ljubavi, a djeca svoga omiljenoga pjesnika – čika Jovu. Narod je izgubio mnogo – djeca gotovo sve!“ (oktobar 1929: 27–28). Iako nazivanje Zmaja „prorokom bratske ljubavi“ u trenutku uspostavljanja diktature ima propagandnu svrhu i dolazi i „odozgo“, ono ipak, u ovom slučaju, odgovara i predjugoslovenskim napisima u *Smilju*, kao i stvarnom učinku prisustva Zmaja u hrvatskim i srpskim dečjim časopisima u Austrougarskoj.

Karakteristične su za period kriznih hrvatsko-srpskih odnosa i uvođenja diktature dve pesme Josipe Radošević koje predstavljaju pravdanje zbog onog što se u uvodnim pesmama *Smilja* pevalo tokom rata, protiv neprijatelja, koji je tada podrazumevao i Srbiju i srpsku kraljevsku dinastiju. Aktuelna, jugoslovenska kraljevska cenzura potakla je autorku da govori o cenzuri južnoslovenskih bratskih osećanja u vreme pod tuđom Monarhijom. U novembru 1929. u uvodnoj pesmi „Jugoslavija!“, ona kaže: „Jugoslavija! / To je naša zajednička mati, / Koju nijesmo smjeli majkom zvati / Dok smo bili robovi i sluge / Tuđe vlasti kroz vijekove duge. “ Posebno je zanimljivo što se u pesmi prepoznaju i druga potisnuta osećanja lirskog subjekta, implicitno prisutna, kao što je, čini se, osećaj griže savesti zbog toga što je deci ranije nametano osećanje neprijateljstva prema drugoj jugoslovenskoj tj. srpskoj braći: „Jugoslavija! / To je, djeco, vaš amanet živi / Za Budućnost. Jer vi nijeste krivi, / Što je prošlost zgriješila i dala. / Nedužni ste kao janjad mala. / Jugoslavija! / To je naše evanđelje muke; / Primate ga, dječice u ruke, / Jer mi

časopisima u novoj domovini. Josipu Milakoviću, istaknutom saradniku *Smilja*, objavljena je na ćirilici u časopisu *Naša deca* (koji na naslovnoj korici naglašava da se *Naša deca* mogu dobiti štampama i latinicom, ur. Jelena Zrnić), pesma „Braća“. Pesmu pevaju Jovo, Ivo i Janko, mali seljačići Srbin, Hrvat i Slovenac, svaki u prvom licu, o tome kako su mu ova druga dvojica braća. Kao što je to prisutno i u *Smilju* u ovom periodu još uvek nerešenih državnih granica, pesma uključuje i aktuelnu temu: Hrvat Ivo spominje problem Istre i Dalmacije: „sad, gdje dušman gnječi / Jadran naš i kini, Duh majčine riječi / Neka nas sjedini...“ (3/1920: 5).

stari skoro ćemo proći / A pred Vas će novi ljudi doći. / Jugoslavija, / koja neće nikad osjetiti, / šta to znači: bratu nebrat biti, / jer sva djeca njena bit će pravi ljudi / s jednim bratskim srcem na rođenoj grudi“ (kurziv S. B.). Godinu i po dana kasnije ista autorka se u pesmi „Kralju naš i brate!“ ne opravdava samo u ime dece, već i hrvatskog naroda u celini, i gradi sličan narativ o tajnim bratskim osećanjima u doba hrvatske porobljenosti: „Oni, kojih više / Nema među nama, / Rekoše nam da ćeš / Skoro doći k nama, / Jer i naša krv je / Tekla samo za Te / Da možemo reći: / „Kralju naš i brate!“ / Tvoje oči blage / Gledaju nas milo, / Pa kad nam je ovako / Pod tuđinom bilo?! / Za njega smo samo / Bijedno roblje bili, / A tu ljubav za Te / Svi smo brižno krili / Ali danas pjeva / Tajna naše krvi, / Jer pred nama stoji / Aleksandar Prvi! / Nestalo je tame, / Novo doba sviće: / Hrvatska pozdravlja Karađorđeviče“ (mart/1931: 115). Čitav početni deo ovog broja motivisan je višednevnom posetom kralja i kraljice Zagrebu. Naravno, nisu samo konkretni povodi proizvodili ovakve višestruke posvete članovima dinastije Karađorđević, već je, kao što je to bilo i u devetnaestovekovnoj periodici, sam izlazak broja razlog da se izrazi zahvalnost aktuelnoj dinastiji. Kontinuirano čitanje prvih strana svih brojeva *Smilja* pokazuje, uz sve razumevanje žanrovskih zakonitosti i običaja epohe, preteran (vizuelni) pritisak na čitaocima jednim te istim povlašćenim likovima.

Smilje je dosledno sprovodilo integralistički jugoslovenski i *karađorđevićevski* diskurs, dok nije došlo do reforme državne organizacije, uspostave Banovine Hrvatske 1939, kao rezultata sporazuma Cvetković–Maček, i jačanja nacionalnih separatizama unutar proklamovanog jugoslovenskog integralizma. U *Smilju* iz tog perioda već se javljaju naznake procesa koji će kulminirati u NDH. Tako se u listopadu 1939. kao prvi prilog objavljuje himna „Hrvatska domovina“ Antuna Mihanovića, sa napomenom u dnu strane: „Donosimo našu himnu kao potpunu cjelinu. Pretiskana je iz velike knjige pjesama, koju je složio godine 1876 naš znameniti pjesnik i pisac August Šenoa“. U istom broju, pod nadnaslovom „Šta vrijedi znati“ čitaocima se objašnjavaju detalji vezani za uspostavu Banovine Hrvatske (29–32), a jedan kult zamenjuje se drugim, jedna *muška glava* (u vidu više dinastičkih glava) – drugom muškom glavom (takođe u vidu više hrvatskih glava). Opisujući, naime, događaje od 29. kolovoza 1939, kada je Zagreb osvanuo u zastavama, uredništvo piše: „Kroz redove narodne garde juri automobil iz Donjega grada u Gornji. U njemu se vozi vođa hrvatskog naroda Dr Vlatko Maček. Narod uz pljesak kliče: „Živio vođa!“ (29). U govoru, koji se deci prenosi, Maček kao najvažniju tačku sporazuma ističe činjenicu da je hrvatsko narodno područje dobilo pravo da nosi i pripadajuće ime – „Hrvatska“. U tekstu je, dakle, Maček proglašen vođom naroda, a njegov se nastajući i neizvesni (harizmatski) kult uokviruje slikama još dve muške glave, jedne mrtvog – ali „neumrlog vođe“ Stjepana Radića i jedne živog Ivana Šubašića, zvanično ustoličenog bana Banovine

Hrvatske. Šubašić je, pak, u svom govoru izrazio odanost prethodnom kultu, tj. vernost Njegovom veličanstvu Kralju Petru II, kao i zahvalnost namesniku Pavlu, i tako obezbedio minimalni alibi za novi nacionalni program. U skladu sa tim programom, Hrvatska je *seljačka zemlja*, pa se i u *Smilju* ova poruka prenosi nizom slika, tekstova i uredničkih rešenja; jedno od njih je i uvodenje „Dječjeg kalendara“ na prvu unutrašnju koricu (*Smilje* br. 6, veljača 1940), koja predstavlja vraćanje časopisa njegovom kalendarskom poreklu, odnosno jasno uredničko opredeljenje za antimodernizam. Dostokorašnji zagovornik jugoslovenskog nacionalnog bratstva, Josip Milaković, zapevao je u ovom periodu drugačije pesme, pa tako iste „Tri boje“, crvena, bela i plava, zadržavaju svoj simbolički emotivni naboj, ali su sada to boje zastave hrvatske domovine (Isto: 106); a motiv bratstva među decom zamenjen je imperativom raščišćavanja etničkih nedoumica, kao što je to slučaj u Milakovićevoj pesmi „Mlada Muslimanka“ (Nijesam, nijesam Turkinjica, / Što ja ljubim svog Alaha, / Već ću ostat Hrvatica / Do poslednjeg svog izdaha. // I islamska vjera moja / mog porijekla mi ne guši – ja hrvatstvo svoje nosim / I u srcu i u duši. // U Hrvatsko zato kolo / sve se moja ruka hvata: ni moj Alah nigda ne će / zapustiti rod Hrvata!“, travanj 1940).

Ovakva ideološka preorijentacija doživela je svoju punu realizaciju posle sloma Kraljevine Jugoslavije a nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, kada je bio potvrđen, kako je to u dečjim časopisima do tada bilo uobičajeno, i kult novog vladara. Uprkos podršci poglavniku Anti Paveliću, kojem su od tada bile posvećivane naslovne strane, brojevi *Smilja* u ovom periodu izlaze sve neredovnije, pa se može pretpostaviti da je u NDH veću podršku uživao novi zvanični državni dečji list, *Ustaška uzdanica* (videti rad Virne Karlić i Sanje Šakić u ovom zborniku). Kao i sva glasila, i *Smilje* je od nove države moralo tražiti odobrenje za dalji rad. Prvi broj *Smilja* pod NDH, objavljen u svibnju 1941, objavljuje potvrdu o tome.⁷ Na naslovnici je objavljena poglavnikova slika i kratki portret „Dr Ante Pavelić. Poglavnik Slobodne i Nezavisne države Hrvatske“.⁸ Drugi broj *Smilja* u NDH na prvoj unutrašnjoj korici donosi pesmu „Starčević“ Josipa Milakovića. Kao što je Josipa Radošević pod Karađorđevićima pevala o potisnutom jugoslovenstvu u vreme tuđinske Austrougarske monarhije, tako sada Milaković peva o potisnutom hrvatstvu u to isto vreme: „Hrvatsko je ime zakopano bilo / Duboko se usred zaborava krilo / Hrvatski je narod spavao i drijemo, / Sve je bilo pusto, tužno i nijemo. / Otimo nam tuđin prava i slobodu, / I crn petak svanu hrvatsko-

⁷ „Hrvatski državni novinski ured, od 28. travnja 1941. Pozivom na vašu molbu broj 27/1941 od 25. travnja 1941. godine ovime Vam se uredovno potvrđuje, da časopis 'Smilje' može i dalje izlaziti.“

⁸ „Na vel. četvrtak 10. travnja 1941. godine proglašena je Slobodna i Nezavisna država Hrvatska. Vodstvo države preuzeo je Poglavnik Dr Ante Pavelić, koji je 11 godina proveo u progonstvu u Italiji. Dr Ante Pavelić je seljački sin naše siromašne, kršne Hercegovine. Konačno se ostvarila želja Hrvata, da imaju državu, kakvu su imali prije 1. 102. godine.“

me rodu. / Sred nevolje ote, sred tih dana hudih / Nuto nama diva, koj nam rod probudi. / Usto je i digo hrvatsko nam ime, / I vas rod uskrnu, sva budućnost s njime. / *Moju izbu resi slika toga diva*, / Ali njega davno nema više živa. / Klonula mu ruka, klonula i glava. / Al' duh njegov tamo ne drijema, ne spava. / Potištenoj i tam branič nam slobodi / Za Hrvatsku svoju sada Bogu hodi“ (br. 10).

U drugim pesmama, koje uvek imaju funkciju iznošenja ideološkog stava časopisa, detaljnije se razrađuju ideje o tome šta znači braniti Hrvatsku i njenu slobodu – bilo da je reč o delima pesnika, učitelja-saradnika ili dece-dopisnika – ali tako da se ne spominju sam rat i konkretne patnje ljudi, a posebno ne činjenica da se mnogi doskorašnji čitaoci *Smilja* nalaze u logorima, izgnanstvu ili da su ubijeni.⁹ Realnost se pojavljivala u fragmentima, u pojedinim zabeleškama i iskazima, potpuno dekontekstualizovana. Tako je u broju za siječanj i veljaču 1943. u rubrici „Male novine“, koja je donosila kratke vesti, pored obaveštenja o izgradnji novih puteva u NDH, o izgradnji radničkih domova u Sarajevu, o ukupnom broju čitaonica i slično, bez ikakvog detaljnijeg objašnjenja objavljeno da se „u Njemačkoj na radu nalazi oko 150.000 hrvatskih radnika i radnica“. Priče Mate Lovraka iz istog perioda pokazuju da se čak i u tim uslovima mogla poslati poruka otpora. Ali, da bi se to objasnilo, treba početi od Lovrakovih početaka u *Smilju*.

2.

Smilje i Mato Lovrak

Svoju prvu priču za decu Mato Lovrak je objavio 1924. godine upravo u časopisu *Smilje*. Reč je o priči „Strašan san“ (listopad, sv. 2: 23–26), koja bi se najkraće mogla opisati kao antialkoholičarska poučna priča, a kojom se Lovrak uklopio u dominantni trend vodećeg žanra ovog časopisa. Kao što je već istaknuto, „*Smilje* je kao podnaslovno *zabavno-poučni list sa slikami*, koji je bio namijenjen isključivo djeci i u kojem se, Crnkovićevim riječima (1978: 125), 'učvršćuje' čudoređna

⁹ Na primer, u pesmi „Hrvatska Hrvatom (odlomak)“ Augusta Harambašića kaže se: „Ako li se vrazi maše, / Da se slavni rod nam smrvi, / Branit ćemo što je naše. Sve do zadnje kapi krvi! / Već nas neće zastrašiti / Niti patnjom niti zlatom, / Vijek će nam ideal biti: / Hrvatska Hrvatom“ (str. 194), dok se na zadnjim unutrašnjim koricama u rubrici *Djeca pišu i rišu* objavljuje pesma „Ja sam Hrvat“, Franje Marvara, učenika trećeg razreda iz Samobora: „Ja sam Hrvat samoborskog roda. / Među nama vlada / Ljubav i sloboda. / Trobojnica naša, / Vjek se smjelo vije / Stoga srce hrvatsko / Veselo nam bije / Pa je tako Hrvat znaj / I u boju uvijek zmaj / Stoga i ja / Skičem smjelo / Živjelo nam / Sve hrvatsko djelo“. Na istoj zadnjoj strani stoji napomena u kojoj se takođe direktno ne spominju rat i vanredne okolnosti, iako je jasno da su upravo one proizvele napomenu („Draga djeco! Ove školske godine ne ćemo izdati knjižicu, koju smo najavili u osmom broju *Smilja*. Ako ste nam poslali novce, vratit ćemo vam ih.“).

pripovijetka u najširem smislu, bilo stjegonoša primjene imperativa zabavne pouke i učenja primjerom“ (Hameršak 2011: 118). Međutim, iako se u prvoj pripovesti u potpunosti uklopio u poetiku časopisa, u svakoj narednoj priči uočava se sve veća emancipacija autora u odnosu na postavljene okvire. Pored poučnih i prigodnih priča Lovrak je sve češće pisao i priče koje predstavljaju samosvrhovite crtice iz dečjeg života, prikazivanje onoga što je za decu važno, čiji se smisao iscrpljuje u samoj dečjoj *radosti prepoznavanja* opisane situacije ili emocije kao bliske.

Lovrak je brzo stekao i status povlašćenog saradnika *Smilja*. Tako u sv. 4 i 5. za dvobroj prosinac 1927 – siječanj 1928. godine Lovrakova prigodna božićna priča „Jela u Milinoj kući“ izlazi na naslovnoj strani. Isto tako, važno je napomenuti da Lovrakove priče, i onda kada jesu izrazito poučne, pa i moralizatorske, predstavljaju radikalni raskid sa moralističkom i poučnom pričom 19. veka, tj. čitavom tradicijom ovih priča u hrvatskoj književnosti. Dok se tokom dugog 19. veka dete, pa tako i dete-čitalac shvata kao nesamostalno i umno nerazvijeno biće kojeg odrasli treba da nauče poslušnosti (što svoj krajnji izraz ima u „crnoj pedagogiji“ prisutnoj i u pričama u *Smilju*, v. Batinić 2005), među progresivnim piscima-učiteljima u Hrvatskoj s početka 20. veka razvijaju se ideje o detetu koje ume da misli kritički (a, s tim u skladu, i ideje o novoj pedagogiji i novoj školi, v. Batinić, Radeka 2017). Zato i moralna osuda određenog ponašanja, kada je u Lovrakovim pričama ima, nije nikada upućena ponašanju dece, već odraslih, od kojih deca trpe različite oblike nasilja i eksploatacije. S druge strane, decu-čitaocem Lovrak od prve pripovetke uvažava i projektuje kao one koji mogu da razumeju ne samo značenja delovanja odraslih, već i društvene i psihološke uzroke ovih delovanja. U tom smeru, smeru radikalne književnosti za decu,¹⁰ njegove priče i romani razvili su se u potpunosti tokom tridesetih godina.

Pored toga, autor je u tom periodu, kao što je rečeno, pisao i priče koje predstavljaju jednostavne skice iz dečjeg (i roditeljskog) života, bez pretenzija na dublje značenje. Ovakvu dinamiku – u kojoj se naizmjenično smenjuju potresne slike i bezbrižne sličice, radikalne naučne analize i neutralni opisi – Lovrak je razvio kroz priče koje se redovno, iz broja u broj, objavljuju u *Smilju*. Kasnije, kada bude pisao romane, ta će se dinamika preoblikovati u po-etiku, pa će isti princip naizmjeničnosti biti realizovan u okviru jednog jedinstvenog teksta.¹¹ Do tog se trenutka Lovrak u potpunosti etablirao na sceni dečje hrvatske književnosti, pa u broju od oktobra 1930. na poslednjoj strani, među reklamama za knjige

¹⁰ Pojam radikalne književnosti za decu primenjen je u ovom zborniku u radu Biljane Andonovske o časopisu *Budućnost*. Kako sam pojam tako i pomenuti naučni rad omogućavaju razumevanje Lovrakovog opusa i njegovog položaja u čitavom jednom internacionalnom toku književnosti za decu.

¹¹ A od priča navedimo kao primere: „Veno se smeje“, (studeni 1927: 35–37), „Karelova molitva“ (listopad 1927), „Jelina priča“ (decembar 1929: 60–63) ili „Dan bez majke“, „Zatvorena vrata“ i „Mala doktorica“ (koje izlaze tokom 1930/31).

saradnika *Smilja*, izdanja Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, nalazimo i oglas za prvu knjigu Mate Lovraka, *Slatki potok*, po ceni od 20 dinara.

Ovo je ujedno period u kome je *Smilje* modernizovalo svoj pristup publici, počelo da objavljuje naslovne strane u boji, a tražila su se i druga privlačnija grafička rešenja. Tako je u decembru 1930, baš sa Lovrakovom pričom „Ispovijed“ (58–61), počeo novi dizajnerski trend crtanja naslova i njegovo integrisanje u ilustraciju priče. Isto grafičko rešenje realizovano je u februaru 1931. sa Lovrakovom pričom „Mala doktorica“ (103–107). Obe ove priče ujedno su dobar primer pomenutih Lovrakovih priča-skica, priča-crtica, koje ne pretenduju na to da budu nešto više od slike iz svakodnevnog života. U prvoj, junak je mali Mato Toplak do čijeg raspleta dolazi u trenutku kada se junak konačno ispovedi novopronađenom drugu o tome koliko je usamljen u novoj školi, što se pretvara i u trenutak inicijacije u novu sredinu. Druga priča, pak, predstavlja sliku iz učiteljskog života, i skicu iz dečjeg života, opisujući brigu majke i oca za dete, junakinju Đurđicu,¹² kao i brigu Đurđice za pile, i uopšte brigu dece za životinje. Postupak istovremenog pričanja i za decu i za odrasle karakterističan je za sve priče ovog perioda, a razviće se u opštu osobinu Lovrakovog celokupnog dela. Lovrak je bio posebno osetljiv za razlike u psihologiji i, odatle proishodećim, roditeljskim praksama između oca i majke, što će takođe biti narativno razvijano u kasnijim njegovim romanima. Baš zbog takve analize, čini se, u sukcesivno objavljenim pričama Lovrak junake postavlja u „eksperimentalne“ situacije: u jednoj ostavlja oca i ćerku na jedan dan bez majke („Dan bez mame“, septembar 1930), a u drugoj majku i ćerku bez oca („Zatvorena vrata“, novembar 1930: 36–39, koja predstavlja svojevrсни dečji psihološki triler). Priče govore i iz perspektive dece i iz perspektive odraslih i u kratkim crtama pružaju ubedljivu psihološku analizu ljubavi i pažnje i dece prema roditeljima i roditelja prema deci. Ovaj niz Lovrakovih priča očigledno apeluje i na roditelje, tj. odrasle čitaoce, koji priče naglas čitaju deci.¹³

Od početka nove školske 1931. godine dva časopisa su se udružila i nastalo je *Smilje – Vrelo: časopis za mladež*.¹⁴ Mato Lovrak je u ovom novom-starom

¹² Lovrak u pričama ovog tematskog kruga ostavlja neprikrivene autobiografske tragove, pa junakinja Đurđica nosi ime pišćeve ćerke.

¹³ Jedna „realija“ iz skice dobrostojeće gradske porodice skreće pažnju: „Danas su Mimica i njezina mamica same kod kuće. Tata je jutros rano otputovao u Beograd, a mama je sluškinju pustila svojim roditeljima na par dana“ (36). Predviđanje Zofke Kveder da će se u Beograd ići kao u Rijeku, izrečeno u *Smilju* 1918, jeste postalo uobičajena praksa, a ta je činjenica našla svoj refleksu u realističkom detalju Lovrakove priče iz 1930. Sam Lovrak se u tom periodu zaista sve više okretao Beogradu, da bi od 1933. godine i nadalje njegovo prisustvo u beogradskoj štampi kulminiralo (saradnja sa časopisima *Učitelj*, *Narodna prosveta* i *Srpski književni glasnik* i saradnja sa izdavačkim preduzećem NOLIT, a zatim i izdavačkom knjižarnicom Gece Kona).

¹⁴ Časopis su uređivali Ljudevit Krajačić i Zlatko Špoljar, izdavao ga je i dalje Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu, a „slike izradili Meiszner i Maurović“.

časopisu nastavio da varira motive i postupke koje je naznačio prethodnim pripovetkama. U prvom broju „novog“ *Smilja* objavljuje priču „Potukao se prvi put“ (septembar 1931: 6–9), gde je u središtu radnje ponovo lik malog Mate i motiv dečaćke inicijacije. Ovoga puta ona se ogleda u tome što Mato, posle niza provokacija i nasilja koje mu upućuje dečak Ljuban, u jednom trenutku uzvratiti istom merom. Dok pomoćnici u krojačkoj radnji njegovog oca, odobravajući ovaj čin, ubeđuju Matu da je sada postao „pravi dečak“, sam Mato duboko sumnja u to da na nasilje treba odgovarati nasiljem, a priča se završava moralnom poukom: „Činilo mu se da želi očistiti s ruku ono, čim su okaljane, okužene“. U novembru 1931. priča „Pileća bolest“ takođe varira raniju priču o Đurđici i njenim roditeljima i predstavlja još jednu sličicu iz dečijeg i roditeljskog života. U februaru 1932. Lovrak u priči „Krabuljni ples“ (12–16), ubedljivo ispričevanoj iz dečje perspektive, pruža još jednu analizu roditeljstva i razlika između vaspitačkih shvatanja oca i majke.

Kako tokom 1933. nije objavio nijednu priču u *Smilju* (što je razumljivo, jer mu krajem te godine izlaze dva romana i jedna priča za odrasle u *Srpskom književnom glasniku* u Beogradu), Lovrak 1934. u priči „Ideja“ (april 1934: 107–111) tematizuje teorijski problem ukupne dečje književnosti, pitanje načina na koji deca (najranijeg uzrasta) čitaju. Junakinja priče je, ponovo, Đurđica; ona čita romane iako još ne ide ni u školu, pa se pred proučavaoocem dečje književnosti implicitno postavlja pitanje: kako ih čita? I kako deca uopšte čitaju? Da li samo slušaju ono što im čitaju roditelji? Time je isto tako implicitno postavljeno i pitanje da li ovu i sve druge priče, i da li sam ovaj časopis, roditelji čitaju deci. Odnosno, da li i baš ovu priču, koja govori o detetu kome roditelj čita, upravo čita neki drugi roditelj svome detetu? Ovo uspostavljanje komunikacijskog kanala sa odraslim čitaocima za Lovraka će postati posebno važno u godinama koje su usledile, s obzirom na to da su se drugi zvanični kanali u Kraljevini Jugoslaviji sve intenzivnije zatvarali za pacifističke i antifašističke poruke koje je Mato Lovrak želeo da pošalje u javnost. U samoj priči „Ideja“ jedna od takvih poruka poslata je naizgled uzgredno, u sklopu rečenice kojom otac-pisac objašnjava svojoj ćerki kako se pronalaze ideje za pisanje: „Vidiš, sada znadeš što je ideja. Kad poživiš dugo, videćeš mnogo zla na svijetu. Nepravda, zloba, jal, otimačina i prevara caruju na svakom koraku. Još i danas spremaju ljudi na ljude pokolj, rat, a tobože se zgražaju kad gledaju nerazumne životinje kad se zubima kolju“ (Isto: 110–111).

Te 1934. godine Lovraku je u *Učitelju, pedagoškom časopisu Jugoslovenskog učiteljskog udruženja* objavljen članak „Literatura za djecu i savremena pedagogija“, tekst koji se na prvi pogled ne bavi direktno političkim aktuelnostima u Evropi i svetu. Dečju književnost Lovrak ovde procenjuje s obzirom na koncept nove pedagogije i nove škole, koji je intenzivno promovisan u progresivnim učiteljskim krugovima posle Prvog svetskog rata, a o čemu je intenzivno pisano i u samom

Učitelju. Taj je koncept pripadao dugotrajnijem pokretu, koji je uključivao više pedagoških tradicija i tendencija. Drugim rečima, „vaspitanje je u posleratnim godinama posmatrano kao snaga koja može transformisati ljudsko društvo, a za novo doba koje je nastupalo bilo je potrebno novo vaspitanje. Neposredno po završetku rata obnovljeno je i formirano više udruženja (Američka asocijacija za progresivno vaspitanje, Montesori asocijacije, Društvo za novo vaspitanje) i institucija. Aktivnosti većine udruženja mogu se shvatiti kao traganje za modelom organizacije škole i metoda podučavanja kojim bi se u državnim školama realizovali ideali slobode i demokratije“ (Ilić Rajković 2013: 117). Ono što je zajedničko i ključno za sve ove pedagoške struje i udruženja, koje su u tom trenutku potpuno usaglašene na internacionalnom nivou, jeste da je tradicionalni koncept koji je podrazumevao pasivnost učenika u procesu učenja zamenjen novim, u kojem je uloga učenika aktivna, kao što bi trebalo da aktivna i kritička bude i njegova uloga u društvu u odraslom dobu.¹⁵

U okviru takvih tendencija, a uz globalne promene vezane za Veliku depresiju (koju će Lovrak, iz dečje perspektive i književnim sredstvima, prikazati u romanu *Prijatelji* iz 1941), fantastična književnost postajala je suvišna (izuzev ako nije naučnofantastična), a u Lovrakovom tumačenju i štetna. Njegovi stavovi nisu bili samo teorijsko razmatranje problema već su proizlazili iz učiteljske prakse i iz eksperimentisanja u obradi književnih dela na času. Lovrak ne zaboravlja ni nove medije, pa su u analizu uvršteni i filmovi, toliko omiljeni među decom koja su imala privilegiju da posećuju bioskope, i toliko značajni za Lovraka da ih uvodi kao motiv u brojne priče i romane. Lovrak zahteva apsolutno izostavljanje bajki iz nastavnog rada, eventualno njihovo zadržavanje kroz historiografski, *arhivistički* pristup. Indikativno je, međutim, da preporučuje da se u savremenoj dečjoj književnosti zadrži forma bajke i fantastičnih priča, ali da se ona ispuni savremenim sadržajem, pa da se, na primer, motiv strašnog zmaja koji obitava na dnu mora zameni motivom ronioca koji istražuje morsko dno. Lovrak daje jasno kontekstualno objašnjenje zašto je fantastika u tom trenutku nepoželjna, i pri tome formuliše po-etiku, koja je bila u potpunom saglasju ne samo sa zagovornicima nove pedagogije već i sa idejama marksističkih kritičara kao i komunističke internacionale i Narodnog fronta, koji će se zvanično formirati naredne godine: „Danas, u vremenu kad se tendencioznost u literarnom djelu ne smatra pogreškom, nego štaviše vrlinom, bit će nešto posve razumljivo, da će se tendencioznost tražiti naročito u djelima za djecu i omladinu“, i da „neće biti

¹⁵ Zanimljivo je da je Lovrakova kritika tradicionalnog obrazovanja imala i porodičnu tradiciju. U sećanjima na detinjstvo, Lovrak svedoči da je njegov otac, iako samo sa završena tri razreda osnovne škole, primećivao neprimenljivost školskog znanja – pre svega znanja stranih jezika dvanaestogodišnjeg Mate – „Otac je takvo školovanje kritizirao u sav glas. Znali smo da kritike o školi i o mnogo čemu drugom piše u posebne papire“ (Lovrak/Hromadžić 48).

pogreška, već naprotiv preka potreba, s kojom će naročito računati savremena pedagogija, da ima pri ruci književna djela za djecu, koja će imati jasnu i nepokolebljivu moralnu, pacifističku, uopće socijalnu tendencu, a danu nenametljivo u lijepom književnom ruhu“ (4/1934: 271). Lovrakovi stavovi o tendencioznosti književnog dela pripadaju poznatoj teorijskoj i praktičnoj raspravi koja se vodila u književnim časopisima među piscima i kritičarima leve orijentacije, a Lovrak je iz književno(kritičko)g polja uvodi u pedagoško-obrazovno. Upravo sa jasnom društvenom tendencijom i nepokolebljivim pacifističkim opredeljenjem, Lovrak će u *Smilju* (ali i izvan ovog časopisa) pisati sopstvenu prozu u danima koji dolaze.

U aprilu 1935. u priči „Đuro je proplivao“ (127–129) Lovrak govori o dečaku koji je na moru sa školskim drugarima. Ovaj mađarski Jevrejin delimično je izopšten iz dečačkog kolektiva: drugovi mu se podsmevaju jer meša gramatičke rodove kad govori hrvatskim jezikom, a na moru ga zadirkuju jer jedini ne zna da pliva. Zbog svega toga se češće igra sa devojkicama. Sasvim slučajno, u istom letovalištu se nađu Vajsovi i Šternovi, prijatelji iz njegove ulice, za koje se dečak najpre pravi da ih ne poznaje, u jednim trenutku čak pobegne od njih, pravo u more, i nehotično nauči da pliva. Tako stekne samopouzdanje i tek onda se javi komšijama iz rodnog grada. Priča je napisana kao skica iz školskog života sa obaveznim srećnim krajem, ili, u još užem smislu, kao priča sa, za Lovraka karakterističnim, motivom đačke ekskurzije ili letovanja. Međutim, u datom trenutku i kontekstu ona se svojim konotativnim značenjima obraća odraslima i predstavlja jednu od brojnih antifašističkih crtica koje su pisane i objavljivane u to vreme, posebno u dečjoj i ženskoj štampi. U Zagrebu je još 1933. godine u prostorijama Jevrejskog kluba održan protestni skup zbog progona Jevreja, a ubrzo su u Zagreb stigle i prve jevrejske izbeglice iz Nemačke (prema Milosavljević 2010/ogl. 15/: 117–118). U vreme objavljivanja priče rasprave o antisemitizmu su bile vrlo žive, a upravo te godine, nekoliko meseci kasnije, 15. septembra, u Nemačkoj su doneti Nirnberški zakoni, koji su antisemitizam i legalizovali. Za decu kao čitaoce ova je tema, naravno, bila suviše složena; zato je tek signalizirana odraslima, i to najviše onima kojima je samo apostrofiranje jevrejstva bilo znak da se ovde raspravlja o ukupnoj politici države koja predstavlja pretnju svetskom miru i ljudskim životima.

Tu širu temu Lovrak je obradio u studenom 1937. u pripoveci „Gašenje opasnog požara“, kada su i upozoravanja na datu opasnost postala učestala i samorazumljiva, makar u antifašističkoj (poluilegalnoj) javnosti. Naslov aludira na Španski građanski rat, koji je u pomenutoj javnosti i percipiran kao potencijalni početak novog totalnog rata. Na aktuelni rat se samo aludira, ali je zato poruka o pretnji novog svetskog rata upućena i deci i odraslima, i iskazana je eksplicitno:

– Moj tata, veli, da, na žalost, imade naroda na zemlji, koji ne žele mir, nego rat. Oni hoće svijet baciti u rat, u veliki i strašan požar. Njih ne smeta što bi se ljudi ubijali, klali, trovali. Oni se nadaju da će poslije rata korist izvući. Ima opet na

zemlji naroda, koji hoće da rade i napreduju u miru i mrze rat, klanje i ubijanje ljudi. Oni prvi žele rasbuktati svjetski požar, a ovi drugi da ga gase. Oni prvi su palikuće, a ovi drugi su dobri svjetski vatrogasci.

– A tvoj tata? Pita veći dječak.

– I on je dobri svjetski vatrogasac – odgovara oduševljeno i plameno manji. – I ja ću biti dobar svjetski vatrogasac. I ja ću pomagati gasiti opasan požar u svijetu!!! (Smilje, studeni 1937: 45)

Lovrak u ovim redovima na za decu prijemčiv način opisuje osećanje koje je vladalo među hiljadama slično orijentisanih evropskih i svetskih intelektualaca, a sažeto, između ostalog, u sećanju jednog od njih, Erika Hobsboma, koji kaže: „mi koji smo preživeli ta vremena znali smo da će biti rata, čak i dok smo skicirali neubedljiva scenarija kojima bi se on izbegao“ (Hobsbom 2002: 120). U isto vreme, Lovrak dečjeg junaka i implicitnog dečjeg čitaoca postavlja na poziciju protiv rata i fašizma. Sledeće godine, u ožujku 1938, u priči koja je na poziciji uvodnog članka, „Ptičica u magli“, Lovrak je eksplicitniji. Priča govori o devojčici koja ide ulicom u maglovito „londonsko“ jutro uz prolaznika, ujedno pripovedača u prvom licu. Iako joj je nepoznat, devojčica mu priča, prvo o dedi, za koga se boji da će umreti, a onda, kako pripovedač sažima, i sledeće:

Jučer, u nedjelju, bila je u periferijskom kinu. Gledala je filmu kojem su se ubijali na veliko. Vidjela je u kinu i novosti iz svijeta. Španjolci se među sobom kolju. Japanci i Kinezi ratuju. Ona je za jednu stranku u Španjolskoj ozbiljno kao i njezin tata zagrijana. U japansko-kineskom ratu isto želi samo jednoj vojsci da pobjedi. Tako isto veli i njezin tata. Ona se, eto, oprijedijelila u zapadnom i istočnom sukobu, ali neće da oda za koju je stranku zagrijana. To se dandas ne isplati javno kazati. Njezin dragi tatica se tako uvijek izbrblja, pa mu njegovi poslovni šefovi vele da je sumnjiv, da politizira i otpuštaju ga iz službe. I sada je bez mjesta. Tatica jadikuje, psuje i traži drugo mjesto. Mama ga tješi, a djedo kašljuca i prima penziju. Od te penzije plaćaju stan i kupuju hranu. (122–123).

Istu situaciju i isto osećanje kakvo opisuju i Hobsbom, Lovrak će kasnije i u razvijenijem obliku prikazati u romanu *Iskrica* (1958), za koji je jasno da svoju genezu ima u vremenu od pre rata i, vrlo je moguće, u toku samog trajanja rata. Otac glavne junakinje, Iskrice, hibridni je spoj oca iz priče o „požaru“ i „londonskog“ oca iz priče „Ptičica u magli“, tačnije, razvijenija verzija ovih likova, s tim da su autobiografski elementi u romanu mnogo naglašeni. „Tata se boji“, pripoveda ovde narator kroz tehniku doživljenog govora, „da će opet cijeli svijet planuti u novom ratnom požaru. Iskrica treba da se unaprijed privikava na najstrašnije“ (Lovrak 1958: 84). Nešto ranije u romanu Lovrak je već sugerisao sliku svetskog rata kao nezaustavljivog požara: „Pao je [tata] u takvo očajanje da samo šuti, ne jede i ne spava. Rat se širi na sve strane. Na zapadu, istoku i sjeveru. Čini se, nastaje drugi svjetski rat, veći, strašniji od prvog, a on, Iskričin tata, nadao se da će

prvi svjetski rat biti i posljednji“ (Isto: 80). A kao i u predratnim upozoravajućim pričama, Lovrak je poručivao deci-čitaocima da se dolazeća opasnost i njih tiče: „Iskrica teško u to vjeruje. Govore joj, dok ona jede čokoladu, sluša radio, svira klavir, ide u kino i šetucka s prijateljicama, u isto vrijeme u drugim zemljama bombe iz aviona ubijaju djevojčice...“ (Isto). Junakinja Iskrica u daljem će toku romana i sama iskusiti traumu rata, koji će, za razliku od nekih drugih devojčica, preživeti.

Lovrak je u priči „Ptičica u magli“, iako nedorečeno, zapravo krajnje jasno poručio i deci i odraslima da je u datom trenutku u nadolazećem svetskom sukobu nemoguće ostati neutralan, čak i ako se javnim iznošenjem stava, u Jugoslaviji baš kao i u „Londonu“, rizikuje ekonomska i socijalna sigurnost.¹⁶ Mato Lovrak je pripadao autorima i intelektualcima koji su smatrali da, ako deca već jesu žrtve globalnih ekonomskih i političkih procesa, onda ona mogu da budu i tumači uzroka tih procesa, kao i da treba da postanu svesni činioci društvenih borbi. U takvom se geopolitičkom i intelektualnom kontekstu formira *radikalna književnost za decu* (njeno određenje videti u prvoj studiji ovog zbornika, imajući u vidu da postoje kako sličnosti tako i razlike jugoslovenskog konteksta u odnosu na britanski ili američki), kojoj i analizirane Lovrakove priče pripadaju. Poruke koje one prenose u potpunosti se poklapaju sa sistematskim medijskim propagandnim delovanjem komunističke levice i Narodnog fronta od 1935. godine nadalje, sa upozoravanjem na ključne tačke fašističke ideologije i vladavine (militarizam, antisemitizam, negiranje vrednosti demokratije i ljudskih sloboda).¹⁷

Još jednom je važno potcrtati da navedene priče nisu upućene samo deci. U Lovrakovim pričama u *Smilju*, i u svim delima objavljivanim u ovo vreme, posebno se upečatljivo prepoznaje jedno opšte svojstvo istorijske poetike dečje književnosti u celini. Činjenica da „djeca nisu jedini čitatelji dječje književnosti“, da „dječje su knjige od svojih početaka pa sve do prvih desetljeća 20. stoljeća često bile istodobno, pa i eksplicitno usmjerene **na djecu i odrasle**“ (Hamersak i Zima 108–109) u ovom slučaju dobija dodatnu dimenziju. Dok nam teorija dečje književnosti nudi niz pojmova koji objašnjavaju ovaj fenomen po sebi (ambivalentni tekstovi, višedresatska dečja književnost, uvek prisutni *skriveni odrasli* dečje književnosti, itd., o

¹⁶ U dečjim, esnafskim i ženskim časopisima ove manje ili više skrivene, a za državnu cenzuru „nepoželjne“ poruke, utkivane su u tekstove nekad kao individualni autorski čin (bilo s pretpostavkom da ni uredništvo neće primetiti njihovo pravo značenje, bilo uz prečutnu saglasnost urednika – što se može videti na primeru pisanja o Rozi Luksemburg ili o knjizi Aleksandre Kolontaj u časopisu *Ženski pokret*: Barać, 2015: 102–105; 149–153) ili pak kao deo strateškog programa Komunističke partije Jugoslavije i međunarodnog antifašističkog organizovanja (kakav je sprovodio časopis *Žena danas*, o čemu videti u: Barać 2015: 188–236).

¹⁷ Kako se pacifistička i antifašistička propaganda sprovodila i u drugim srodnim glasilima, namenjenim podjednako marginalizovanoj čitalačkoj publici, može se ilustrovati primerom časopisa *Žena danas*, u kojem je čak razvijan podžanr pacifističke književnosti koji smo nazvali „(ženska) antifašistička priča“, a koji je ovde prisutan pre svega kroz prevode autorki poput Herminije zur Milen (Hermynia Zur Mühlen) (Barać 2012: 223–225).

čemu v. Hameršak i Zima 109–110¹⁸), dotle nam ukupna evropska i jugoslovenska periodika 30-ih godina pokazuje kako je ova dvostrukost dečje književnosti bila idealno oruđe za što širu antikapitalističku, pacifističku i antifascističku aktivnost. Odnosno, kako ovu situaciju opisuje Sanja Lovrić,

angažirani književni tekstovi su reakcija na veliku ekonomsku krizu tridesetih godina 20. st., što je čini zajedničkom odrednicom i dječje i ne-dječje književnosti. U tom razdoblju književne povijesti dolazi do jedinstvene situacije kada se dječja i ne-dječja književnost više nego ikad tematski i stilski približavaju: zajednički im je interes za izvanknjiževnu zbilju“ (Lovrić 2008: 3).

Svetski rat tj. opasni požar se uprkos svemu razbuktao, a Lovrak je u hitno uspostavljenom fašističkoj marionetskoj državi 1941. godine nastavio sa svojom saradnjom u časopisu *Smilje*. Potpuna diktatura i cenzura, koje nisu kao ranije nosile samo pretnju zatvorom već i smrću, uz sumnjičavost koja je prema Lovraku iskazivana,¹⁹ naterale su pisca da objavljuje neutralne, deskriptivne crtice iz gradskog i seoskog života. Pošto je takve priče Lovrak i ranije objavljivao u *Smilju*, one se jesu uklapale u njegovu poetiku. Međutim, za čitaoce osjetljive na nijanse, i za one koji su redovno pratili njegove priče, Lovrak je ostavljao skrivene i ironične iskaze. Za njih je dovoljna poruka bilo to što priču „Nulerica s neba“ autor započinje rečima: „Dan danas, u ova teška vremena, može čovjek katkad naći koji čas veselja samo među djecom“, pa da čuju javno priznanje o tome kako ništa u datim vremenima nije normalno usred časopisa koji to nijednom drugom rečju

¹⁸ Autorke ukazuju na niz termina i pojmova u literaturi o dječjoj književnosti kojima se opisuju tekstovi koji se svrstavaju u dječju književnost, ali ih čitaju i odrasli. Zohar Shavit (1968: 63–92) recimo, govori o **ambivalentnim tekstovima** u smislu tekstova koji pripadaju barem **dvama različitim književnim sustavima** (u ovom slučaju **dječjem i odraslom**) i koje različito čitaju barem dvije skupine čitatelja (u ovom slučaju djeca i odrasli), dok Hans-Heino Ewers (2009: 44) uvodi širi pojam **višeadresatske dječje književnosti** koja se dalje grana na podtipove (Hameršak i Zima 109–110). Pa tako **jednoznačna višeadresatska dečja književnost**, i **dvoznačna višeadresatska dečja književnost** – pored spoljašnjih karakteristika, odrasli i dečji čitatelji razlikuju se prema tome u koje nivoe tekstova ulaze; i **dvoznačna dječja književnost** – tekstovi koji su samo naizgled orijentisani isključivo na decu i mlade (Ewers prema: Hameršak i Zima 110). Ewers govori o tome da je u 19. veku odrasli bio i službeni adresat dečje književnosti, jer i jeste često bio eksplicitno adresovan u podnaslovima, predgovorima... U 20. veku ta praksa se potisnula na rubove produkcije, ali su odrasli u dečjoj književnosti zadržali ulogu čitaoca. „Oni su i nadalje ostali tzv. čuvari ulaza u dječju književnost ili, kako ih Ewers naziva, **neslužbeni adresati dječje književnosti**“ (Ewers 2009: 39). Odrasli su, dakle, nužno uključeni ne samo u produkciju, nego i u recepciju dječje književnosti. Stoga Perry Nodelman govori o uvijek prisutnom **skrivenom odraslom** dječje književnosti (2008: 206–210)¹⁹ 110–111.

¹⁹ Lovrak je opisuje u pomenutom autobiografski zasnovanom romanu *Iskrica*. Na jednom mestu, devojčica Iskrica, glavna junakinja, kći oca učitelja – uspešnog pisca, čije je odrastanje pre i tokom rata tema ovoga romana, biva suočena sa spiskom ubijenih talaca nalepljenim na vratima njene gimnazije: „Iskrica dobiva drhtavicu pred ovim papirima na oglasnim stupovima. Svaki put pomisli na tatine prijatelje, napredne ljude. I na tatu svog...“ (Lovrak 1958: 149). Pokušavši zatim da otvori vrata, i shvativši da su zaključana, Iskrica se uplaši izostanka iz škole, jer „opet će je razrednica sumnjičiti da sabotira, a to sve ide na tatin račun. Njemu spremaju zamku...“ (Isto).

ne eksplicira.²⁰ Odnosno, da u ironičnom završetku priče, u rečima „Smiju im se oni. Smije se i učitelj. Veselo je u razredu! Baš je veselo!!!“ čuju krik bola i tuge, naglašen sa čak tri uskliknika (siječanj-veljača/1943: 42–43).

U priči „Prijatelj Zvonimir“, u koju je grafički integriran poglavnikov iskaz (*Našu stečenu državu ne će nam oduzeti nitko, jedini smo mi, koji bi je mogli uništiti*), Lovrak se čak odvažio da u jednom pasusu aludira na progone neistomišljenika, pre svega komunista u Kraljevini Jugoslaviji. Naime, pišući o prijateljstvu između dva dečaka koje je prekinuto zato što se jedan od njih iznenada odselio negde daleko, Lovrak, odnosno pripovedač, na kraju okrija i kako se prijatelj Zvonimir, o kome je navodno reč, našao u Americi: „Otac Zvonimirov bio je tu u domovini činovnik. Nije mogao služiti, jer nije imao dlake na jeziku; bio je čovjek hrabar, iskren, pravedan. Nije mogao biti slugan vlasti, pa su ga bacali, kažnjavali, premještali. Njemu to dodijalo, prodao je sve što je imao i odselio s obitelji onamo u Ameriku“ (svibanj-lipanj 1943: 87). U literaturi o Lovrakovom delu i njegovim ličnim svedočenjima možda postoji svedočanstvo o tome (do kojeg bismo eventualno došli u daljem istraživanju) da li mu je uprkos rizicima sve dodijalo i da li je svesno obustavio saradnju, ali je činjenica da tokom 1944. godine Lovrakovih priča u *Smilju*, koje se polako gasilo, nije bilo.

U svakom slučaju, sve do kraja izlaženja *Smilja* može se pratiti nit kontinuiteta emancipatorske dečje književnosti Mate Lovraka, dakle i onda kada je usled krajnje represivnog okvira morala biti mimikrizovana i „tanka“. Na početku ovoga rada položaj dečje književnosti i kulture opisan je i određen kao paradoksalan s obzirom na hegemonističku ideologiju, kult vladara, cenzuru i (ne)marginalizovanost. Niz analiziranih Lovrakovih priča potvrđuje ovu tezu, pokazujući kako je u časopisu koji je počivao i opstajao na patrijarhalnom kultu ličnosti bilo moguće ispisati poetiku koja raskida sa upravo takvom autoritarnom pedagoškom politikom.

3.

Recepcija dela Mate Lovraka (Pitanje jugoslovenskog nasleđa)

Kao što je na početku već pomenuto, uspostavljanje jugoslovenske republike, proizašle iz socijalističke revolucije koja se sprovela kroz antifašističku Narodnooslobodilačku borbu i neposredno posle nje, odvijalo se uz istovremeno

²⁰ Negiranje stvarnosti kao načelo časopisa u ovom periodu može se detektovati u izboru da se u *svečanom broju prigodom prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske*, za siječanj-travanj 1942, štampaju radovi ideoloških protivnika, Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, koji će upravo te godine stupiti i u partizane, konkretno, odlomci iz Nazorove priče „Dedek Kajbumšćak“ i Kovačićeva pesma „Martinova brada“.

uspostavljanje novog vladarskog kulta. Vrhovni komandant, maršal, predsednik i doživotni predsednik Josip Broz Tito, preuzeo je ulogu ranijih *patrijaraha*, ali i postao sinonim novih *vrednosti*, i to upravo onih vrednosti koja su Lovrak i autori leve orijentacije promovisali u svojim međuratnim delima. Dok je kult prvog čoveka u državi bio podjednako sveprožimajući kao i u prethodnim periodima, upravo je na planu dečje periodike došlo do male vizuelne promene: sam lik vladara više nije bio obavezna slika i tema za časopisne okvire i uvodne stranice. Harizmatički tip vladara, najuže vezan za veliki kolektivni podvig koji je iznedrio i brojne druge heroje i njihove kultove, proizveo je nešto drugačiji okvir za dečju književnost i kulturu. U tom se okviru ona kao celina našla u paradoksalnom položaju istovremenog delovanja emancipatorskih procesa i (auto)cenzure.

U kontekstu nove ideološke hegemonije, u kojem je Lovrakovo delo postalo potpuno poželjno, već od 1946. godine počinje intenzivno ponovno štampanje međuratnih piščevih dela, zatim objavljivanje novih, prevedenje tih dela na jezike drugih naroda i narodnosti u FNRJ/SFRJ, dramatisacija i ekranizacija njegovih poznatih romana. Film *Vlak u snijegu* (1976, scenario i režija Mate Relja, muzika Arsen Dedić, produkcija Kroatija film) postao je kulturno delo jugoslovenske kinematografije za decu, u tom smislu blisko filmovima snimanim po romanima Branka Ćopića. Kao i (prve) Lovrakove priče i gotovo svi romani, i ovaj film zapravo je ujedinjavao publiku dece i odraslih. U odnosu na prvo izdanje romana (1933), kroz koji je Lovrak prenosio sopstveno učiteljsko iskustvo kao i vrednosti solidarne utopijske zajednice, film je, u novom kontekstu, zadobio i ulogu (obrazovnog) sredstva u politici sećanja na vreme klasnih razlika i nepravdi. Pored toga, u odnosu na prvo, ali i posleratna izdanja romana, u kojima se u jednom od poglavlja o izletu u veliki grad govori o odlasku učenika u štampariju, u filmu je ta poseta prikazana konkretizovanije – kao poseta štampariji koja upravo štampa njihov omiljeni školski list, *Smilje*. Uz čitalačku i gledateljsku, Lovrakovo delo u drugoj Jugoslaviji dobija i sistematičnu naučnu recepciju. Ona je posebno intenzivna bila u okvirima hrvatske humanistike i temeljnog proučavanja hrvatske dečje književnosti, što se nastavilo i u postjugoslovenskom periodu. Izdvaja se u svemu tome više vrednih časopisnih temata u časopisu *Umjetnost i dijete* (1973, 1989, 1994), kao i niz sintetičkih ili partikularnih analiza Lovrakovog dela.

Ukoliko bi se, pak, tražilo nešto što bi se moglo smatrati reprezentativnim za ukupnu naučnu recepciju dela Mate Lovraka u socijalističkoj Jugoslaviji, možda bi to mogao biti časopisni temat koji objedinjuje više jugoslovenskih institucija dečje kulture i više proučavalaca.²¹ Naime, *Umjetnost i dijete: dvomjesečnik za*

²¹ Pored ovog, izdvajaju se i kasniji temati („Devedeseta obljetnica Lovrakova rođenja“ u časopisu *Umjetnost i dijete*, br 5, vol xxi 1989; 1994), koji, međutim, skoro, odnosno sasvim, izlaze iz jugoslovenskog okvira.

estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih, čiji je izdavač Centar za vanškolski odgoj Saveza društava „Naša djeca“, Zagreb 1973. godine (br. 26) objavljuje temat od četiri eseja o ličnosti i delu Mate Lovraka, pročitana na skupu posvećenom „nestoru hrvatske književnosti za djecu“ u okviru „Zmajevih dečjih igara“ za tu godinu (Novi Sad – Sremska Kamenica, 1.–3. jun). Ovde ćemo ukratko izneti osnovne stavke iz tri eseja.

Dalibor Cvitan je u članku „Hedonistička pedagogija u djelu Mate Lovraka“ (22–24) dokazivao da je Mato Lovrak *klasik*, što je u njegovom tumačenju značilo neko ko pruža celovitu sliku sveta, a koristi konvencionalni jezik i stilske konvencije duha svog vremena. Cvitan je uspostavio razliku između Utopije i Arkadije, između pedagogije i hedonizma, i smatrao da su u Lovrakovom delu one u sintezi: junaci njegovih romana utopističkim poduhvatima ostvaruju Arkadiju. *Klasik* je za Cvitana i onaj koga razume veliki broj recipijenata, što podrazumeva spajanje pozitivnih i negativnih estetskih odlika:

Prevelika otvorenost nužno rađa i izvjesnu naivnost, plitkoću, banalnost pa i dosadu – i to su sve osobine klasika, dok su romantici lukaviji, dublji, originalniji, ali ne zahvaćaju tako velike prostore jezika i duha, zemlje i ljudi, kao što je to, u relacijama hrvatske i jugoslavenske književnosti za djecu, učinio baš Mato Lovrak, taj naivni klasik, arkadijski utopist i hedonistički pedagog književnog svijeta, stvorenog za djecu. (24)

Nedjeljko Fabrio u članku „Socijalni utopizam u romanima za djecu Mate Lovraka“ (25–30) pisca najdirektnije vezuje za evropsku renesansnu tradiciju socijalne utopije, za dela Tomasa Mora i Tomaza Kampanele (25). Fabrio je razdvojio genezu i idejnost romana, te tvrdio da je „po metodi svojoj Lovrak dakle empirist, dočim je po svojoj zamisli – vidjet će se – idealist, što ga takođe veže s klasicima socijalnog utopizma. Empirist je naime stoga što literarizira i fantazira iz stvarnosti“. Uočavanje ove dvostrukosti Lovrakove poetike čini nam se kao jedan od najvažnijih doprinosa proučavanju dela ovoga pisca uopšte. Međutim, Fabrio Lovraka proglašava naivnijim i neosvećenijim nego što je bio. Lovrak je za Fabria „žrtva, vidar i sanjar“ jednog doba, a njegovo delo tumač smatra književnoumetničkim i opšteživotnim dokumentom toga doba obeleženog verom u srećnu zajednicu. Fabrio je napravio jasnu razliku između pesničke utopije i političke prakse („Jer kao i u svih socijalnih i društvenih utopista tako i u Lovraka ideje novoga društva i njegova uređenja više su izraz pjesničke intuicije negoli kritičke refleksije, a ponajmanje utilitarnoga političkoga praxisa“, 30), čime je politički pasivizirao i desubjektivizovao autora koji to nije bio i koji je, uz to, kao učitelj, znao da i deca već jesu aktivni društveni subjekti.

Ivo Zalar je u članku „Neke komponente Lovrakove književne ličnosti“ analizirao jednu od ključnih protivrečnosti u recepciji dela Mate Lovraka: mišljenja

kritičara o umetničkoj vrednosti njegove proze su i dalje podeljena, a Lovrak je decenijama „jedan od najpopularnijih i najčitanijih dječjih pisaca ne samo u Hrvatskoj nego u čitavoj Jugoslaviji“, jedan je od svega nekoliko pisaca čija su dela na popisu obavezne lektire u svim jugoslovenskim republikama (Zalar 37). Zalar je na pravi način ukrstio biografski i poetički pristup Lovrakovoj prozi, a ključno je u tom smislu zapaženje da biti učitelj za Lovraka nije bila samo profesija, „nego i način mišljenja, stil pisanja, gotovo bi se moglo reći u određenom smislu: životni nazor!“ (38). Iz te činjenice, po njegovom mišljenju, proizlaze i kvaliteti i nedostaci Lovrakovog dela, kvaliteti kao što je poznavanje psihologije dečaka i devojčica, njihovih odnosa u igri i radu itd., ali i „slabosti“, kao što je prenaplašena didaktičnost. U celini, smatra da su primedbe književne kritike uglavnom neopravdane.

Nešto pre pojave temata, 1972, u do danas najuticajnijoj periodizaciji hrvatske književnosti za decu – prvi put predloženoj u studiji Milana Crnkovića, *Sto i nešto godina hrvatske dječje književnosti*, pisanoj povodom stogodišnjice osnivanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora – jedno od periodizacijskih razdoblja nazvano je Lovrakovim, kao što svi periodi nose nazive po dominantnoj autorki ili autoru, a godinom njegovog početka proglašena je 1933. godina:

Treće doba u hrvatskoj dječjoj književnosti nastupa s pojavom dvaju Lovrakovih romana 1933. godine: *Djeca Velikog Sela (Vlak u snijegu)* i *Družba Pere Kvržice*. Ti romani i cjelokupni Lovrakov rad donose preokret. Zaustavlja se ili slabi razvoj priče, realizam s jakom socijalnom obojenošću pobjeđuje fantastiku i baca u sjenu trendove koji nastavljaju i razvijaju tradiciju. To doba izvlači u prvi plan samo jednog autora: Lovraka, makar će on imati sljedbenika i makar i alternativni smijer u hrvatskom dječjem romanu ima svojih dobrih predstavnika. (Crnković i Težak 2002: 348)

Ovakvo određenje preispitivala je Sanja Lovrić Kralj u dragocenoj studiji „Stvaranje tridesetih nakon 1945: Lovrakovo doba“ (objavljenoj 2015. godine u novosadskom časopisu *Detinjstvo*), ukazujući na probleme politike sećanja, prezentizma i fabulativnosti književnoistorijskih konstrukcija. Autorka naglašava da je njen rad

propitivao današnju, suvremenu konstelaciju razdoblja tridesetih, pokrivenu Lovrakovim dobom, koja se svodi na poopćavanje i preslikavanje svega što se veže uz Lovraka na cjelokupno razdoblje. Nastavljajući se na bibliografsko istraživanje provedeno u doktorskome radu (Lovrić Kralj 2014), kojim je utvrđeno kako je Lovrakovo doba zapravo heterogeno razdoblje u hrvatskoj dečjoj književnosti, a ne homogeno kako se reprezentira u dosadašnjim prikazima, ovaj je rad teorijskim postavkama kulturoloških istraživanja Raymonda Williama (2006), Haydena Whitea (1979) i Aleide Assmann (2008) nastojao objasniti nastanak danas važeće reprezentacije (22).

Pitanja koje Sanja Lovrić Kralj pokreće odnose se i na njen sopstveni članak, kao i na sam ovaj rad. Lovrić Kralj iznosi stav da su odlike dečje književnosti „Lovrakovog doba“ projektovane s obzirom na vanknjiževne činjenice i potrebe istorijskog trenutka, pa zato i kritikuje ovaj postupak, ali ni jednim pomenom ne sugeriše da to onda važi i za druge periode u periodizaciji koju prave Crnković i Težak. Odnosno, autorka ne iznosi mogućnost da je dato doba uopšteno kao Lovrakovo zato da bi bilo usklađeno sa preostalim uopštavanjima (Filipovićevo doba, doba Ivane Brlić Mažuranić, Lovrakovo doba, Vitezovo doba). Tridesete godine 20. veka, tj. realistička i angažovana proza toga perioda, otelovljena kroz dve edicije za decu, Binozine u Zagrebu i Nolitove u Beogradu (ali prisutna i drugde), koja je bila deo (subverzivnih) procesa društvene emancipacije, a koji će u novoj Jugoslaviji postati i zvanični pobedom antifašističkih snaga u Evropi 1945, (p)ostaju po svemu sudeći mesto nelagode i nedovoljnog razumevanja danas, čak i kod najtemeljnijih istraživača. S druge strane, upravo ova studija Sanje Lovrić Kralj zahtevom za metodološkom samosvešću obavezuje nas da u činovima književnoistorijskih konstrukcija osvestimo sopstvenu metodološku poziciju, koja jeste uvek uslovljena i vanknjiževnim činocima, jer je i književnost o kojoj govorimo to bila. U tom smislu, ovaj rad posmatra kontinuitet Lovrakove proze iz aspekta pozitivnog vrednovanja emancipatorskih diskursa u dečjoj književnosti.

Za jedan deo naučne recepcije dela Mate Lovraka, s obzirom na pitanje jugoslovenskog nasleđa, karakteristično je, pak, ono što se iz navedenog citata Crnkovića i Težakove donekle može primetiti: ističe se i precizno ocenjuje značaj i uticaj Lovrakovih dela, jasno se definišu njihova poetička načela, visoko se vrednuje Lovrakov doprinos hrvatskoj književnosti za decu, ali nužno dolazi do manjih ili većih činjeničnih omaški i reduktivnih tumačenja. Tako i u navođenju Crnkovića i Težakove u naslovu romana reč *deca* dobija jedno *j* (koje jeste stajalo u originalu Lovrakovog rukopisa ali ne i u navedenom prvom izdanju), čijim se dodavanjem u naučnom radu briše jedini signal da je Lovrak u tom periodu i beogradski odnosno jugoslovenski ali i internacionalni dečji autor. Geneza romana *Deca Velikog sela / Vlak u snijegu* vezana je upravo za međunarodnu scenu radikalne dečje književnosti i za levičarskog izdavača. A ovakve omaške u naučnom proučavanju potiču iz manje ili više svesne potrebe da se zanemari i izbriše jugoslovenski i komunistički kontekst u kojem je Lovrakovo delo nastajalo. Sam Lovrak svedočio je 1968. godine:

Rukopis o djeci Velikog sela nudio sam u vremenu između dva rata zagrebačkim izdavačima. Nitko ga ne htediti prihvatiti. Činila im se tema presmionom. U to vreme izdavačko poduzeće „Nolit“ u Beogradu izda za djecu Kestnerovo djelo „Emil i detekti“. Pročitao sam u jednom časopisu nepovoljan prikaz te knjige. Zamerala se piscu pomoć djece policiji. To me potaklo da pokušam sa svojim rukopisom o djeci, đacima zadrugarima u vlaku. I nisam dugo čekao na odgovor. Uredništvo

„Nolita“ pozvalo me u Beograd na razgovor. Dugo u noć trajao je moj sastanak sa s urednicima Bihaljijem i pjesnikom Jovanom Popovićem. Bio je to najznačajniji susret u mom životu. Za mladog pisca početnika upravo seminar. Pristao sam na neke kraće izmjene. Moje djelo imalo je pesimističan svršetak, na koji urednici ne htjedoše pristati. Tražili su da ga izmjenim tako da bude vedar i radostan. Pristao sam da djeca, mali čitaoci, prerano ne upoznaju suviše crne strane života... (Lovrak, u Hromadžić: 107–108)

Kao što samo Lovrakovo svedočenje razjašnjava, njegov je prvi roman odbijan, između ostalog, pod dejstvom uredničke autocenzure, proizvedene strahom od državne cenzure koja se odnosila na komunističke sadržaje. U prevedenom Kestnerovom romanu *Emil i detektivi* (1931, prev. Gustav Krklec, ilustracije Walter Trier) Lovrak je prepoznao odlike koje je njegov roman u rukopisu već imao, odlike perspektive koju danas prepoznajemo kao radikalnu dečju književnost, a kritika tih odlika za Lovraka je bila samo dodatni motiv da svoj roman objavi odnosno da se obrati izdavaču koji je delio njegova poetička i ideološka načela. Kada se izbrišu sve pomenute činjenice, kao i Lovrakov iskaz da je „seminar“ kod marksističkih kritičara i urednika Pavla Bihaljija i Jovana Popovića bio najvažniji susret u njegovom životu, onda je moguće vrednosti romana *Vlak u snijegu* otpisati kao njegove slabosti. Crnković i Težak su tako zaključili da „kao dječji roman, Lovrakov je *Vlak u snijegu*, uza svu plemenitost utopističkog sna, zapeo u snijegu prevelikog i preozbiljnog pothvata. Djeca u njemu igraju prevelike uloge, a protagonist i antagonist nisu protivnici u igri, gdje bi mogli iskazati ovakve ili onakve sposobnosti, nego protivnici u životu razdvojeni mržnjom“, čime se potpuno zanemaruje činjenica da su (potencijalni) čitaoci upravo sa takvim likovima mogli da se identifikuju, budući da su već kao deca bili prinuđeni da preuzimaju uloge odraslih i da budu eksploatisani (kroz kućni rad i rad na selu, u periodu šegrtovanja na zanatu itd.). Autori su zatim i eksplicirali da treba zanemariti primarni kontekst nastanka dela, a preskočiti i socijalistički jugoslovenski period Lovrakovog delovanja i recepcije. „Njihovo pomirenje na kraju romana“, ističu povodom motivacije glavnih junaka, „nije uvjerljivo i krije ispod površine svakakve mogućnosti, a razmatranje svih htijenja, postupaka i likova ovog romana sasvim je drukčije kad se promatra iz perspektive vremena kad je pisan, teških tridesetih godina opterećenih krizom, i iz perspektive postkomunističkog doba i tolikih potonulih iluzija“ (Isto 355). Pritom, u postsocijalističkom dobu deca-čitaoci bivaju ponovo suočena sa bolnim klasnim razlikama u najbližem okruženju, a sve više i sa eksploatacijom dečjeg rada. Zamerke koje ce ovom prilikom upućuju nemaju za cilj da negiraju temeljnost proučavanja, pouzdanost uspostavljanja književnoistorijskog niza u hrvatskoj dečkoj književnosti i preciznost uočavanja poetičkih odlika Lovrakovog dela u celini. One skreću pažnju

na to da kvalitetni naučni radovi o Lovrakovom delu gotovo obavezno sadrže bar po neku činjeničnu ili metodološku omašku, koje pak otkrivaju jedan širi trend u proučavanjima kako hrvatske tako i srpske (ne samo dečje) književnosti. To je trend zanemarivanja ili prećutkivanja konteksta koji u pojedinim slučajevima postaje deo šireg procesa istorijskog revizionizma.

Za dati je revizionizam karakteristično i to da se poželjni autor nacionalnog književnog kanona proglašava neosvešćenim u onim aspektima njegovog dela koji su u postjugoslovenskom periodu postali nepoželjni u hegemonijavnosti (a ti su aspekti jugoslovenska pripadnost, književnomarksistička orijentacija, neposredna angažovanost i komunistička ideologija). Postupni revizionizam započeo je još u poslednjim godinama zajedničke države. On se najpre pojavljivao u blagom obliku, pa tako, na primer, Joža Skok u članku „Mato Lovrak i hrvatska književna tradicija“ (*Umjetnost i dijete* 5/1989: 299–308), pokazuje kako su u međuratnom periodu prilike bile takve da su, uz brojnost drugih sličnih pisaca, i Lovraka okrenule ka angažovanoj književnosti, implicirajući da nije on sam kao aktivan po-etički i politički subjekt izvor takvog pisanja. U diskursu se taj efekat postiže distancirajućim i eufemističkim izrazima: „Sve to svjedoči o *neslučajnoj* Lovrakovoj *orijentaciji* prema socijalno *obilježenoj* dječjoj prozi“. Nakon ovog metodološkog iskliznuća, ovaj odlični poznavalac i tumač Lovrakovog dela iz nepoznatih razloga, verovatno nesvesno, falsifikuje lako proverivu činjenicu: „Pripisujući joj takav, dominantan atribut, valja spomenuti da je roman *Djeca Velikog sela* (od drugog izdanja iz 1946. pod nazivom *Vlak u snijegu!*) prvi put objavljen kod progresivnoga beogradskog izdavača NOLIT, koji u svojoj *uglednoj biblioteci to djelo nije distingvirao od drugih, niti ga je signirao kao dječji*“ (301, kurziv S. B.). Dovoljno je, međutim, uzeti roman u ruke pa pročitati da je delo objavljeno u ediciji *Biblioteka NOLIT: Za decu i omladinu*, i sa jasnim naslovom i podnaslovom: *Deca Velikog sela. Roman za decu*“. Ovakve omaške nisu samo rezultat ideoloških opredeljenja, već su i posledica nemara naučnika prema zahtevnoj disciplini književne historiografije. Za njih u Lovrakovom slučaju danas ima tim manje opravdanja jer se u sklopu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu nalazi sređen Osobni fond Mato Lovrak, a uz to postoje i primeri kako se podaci i tumačenja o ovom autoru mogu složiti bez ikakvih propusta.²²

Za period posle 2010. godine karakterističnim se mogu smatrati određena ponovna štampanja Lovrakovih članaka i romana u Srbiji i Hrvatskoj. Dok su u hrvatskoj humanistici pored inovativnih i metodološki izrazito samosvesnih

²² Videti odrednicu o Mati Lovraku, koju je uredila Tea Rogić Musa (2017) u Hrvatskom biografskom leksikonu u okviru onlajn baze Hrvatskog leksikografskog zavoda Miroslav Krleža: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11962>

istraživanja (između ostalih, onih Sanje Lovrić Kralj) u naučnoj recepciji prisutni i postupci dekontekstualizovanja (što se može videti na primeru „četiri članka Mata Lovraka“ objavljena u časopisu *Libri et Liberi*²³), dotle su u Srbiji na planu izdavačkih poduhvata aktivni slični procesi kako dekontekstualizacije tako i relativizacije i brisanja društveno angažovanog značenja Lovrakovih romana. Na koricama knjiga i u oglasnim formama ovi se romani tumače isključivo kao avanturističke ili porodične priče. Isto tako, problematična je i jezička politika izdavača, koja pre svega negira mogućnost da bi Lovrakovi romani bez izmena mogli biti razumljivi čitalačkoj publici u Srbiji. U Srbiji su od 2000. godine u optičaju kako *divlja* izdanja Lovrakovih romana na *srpskom*, tako i izdanja koja vode računa o *prevodu* na srpski.²⁴ Da bi se dokumentovano objasnila redukcionistička politika izdavača, bilo bi potrebno napisati posebnu naučnu studiju, a za ovu se priliku rezultati uporedne analize ranijih i aktuelnih izdanja u odgovarajućim kontekstima iznose kao sintetički zaključci u odeljku koji sledi.

²³ „Četiri članka Mata Lovraka“ objavljena su tj. preštampana u *Libri et Liberi: časopisu za istraživanje dječje književnosti i kulture* (1/2012: 85–102) uz *kratko objašnjenje* koje potpuno dekontekstualizuje ove članke. Savremenim proučavaocima ono uskraćuje osnovne podatke koji na najočigledniji način objašnjavaju značenje ovih članaka. Kaže se: „Tridesetih godina se na sceni hrvatske dječje književnosti razmahao žestoki prijemor ne samo oko puta kojim treba krenuti dječja književnost, već i oko toga što uopće treba ponuditi dječjoj čitateljskoj publici. Spor se vodio oko onih koji brane fantastičnu dječju književnost i pristalica realistične dječje književnosti. [...] Oko 1934. rasprava se već razmahala do pune žestine. U želji da se što čvršće postave prema suprotnoj strani, zaoštavaju se stavovi, čak se spominje i spaljivanje fantastične dječje priče. U nastavku donosimo četiri Lovrakova teksta objavljena od 1932. do 1938, iz kojih je vidljiva postupna radikalizacija stajališta u zastupanju interesa realistične dječje književnosti, ali, zapravo, i vlastite poetike“ (1/2012: 86). U ovom zapisu nije objašnjeno ono što je bilo osnovno u datoj raspravi: da je pomenuta radikalizacija stavova bila reakcija na radikalizaciju društvenih prilika: međunarodnih odnosa moći, jačanje i institucionalizaciju fašizma, pretnju novog totalnog rata, sve veću ugroženost radničke klase i seljaštva od 1929. godine nadalje. Pojedini Lovrakovi stavovi poput onog o negiranju čitavog jednog žanra, suvišnosti bajke, izgledaju naivni samo van ovog osnovnog konteksta. Takođe, u bibliografiji četiri Lovrakova članka u *Libri et Liberi* nema podatka o mestu izlaženja, pa se ne vidi da su časopisi u kojima su članci izvorno objavljeni izlazili i u Beogradu (*Narodna prosveta* i *Učitelj*) i da je samim tim reč o jugoslovenskom fenomenu, raspravi koja se vodila na sceni jugoslovenske dečje književnosti, a preklapala se sa rasparavom na jugoslovenskoj književnoj levlci *za odrasle*. Kod časopisa *Učitelj* čak se izostavlja druga polovina podnaslova, iz koje bi se pročitao da je reč o pedagoškom časopisu *jugoslovenskog učiteljskog udruženja*.

²⁴ Kao ilustraciju navešćemo neka od izdanja posle 2010. Lovrakove romane, *prevedene* i/ili jezički prilagođene standardu razumljivosti koji su izdavači (pret)postavili za današnje dečje čitaoce u Srbiji: *Voz u snegu* (2009, 2011, 2018: prevela Tatjana Dovdibegović, Pčelica, Čačak; 2011: prevela Zorica Lončarević, Gornji Milanovac, Prima), *Družina Pere Kvržice* (2011: prevela Zorica Lončarević, Gornji Milanovac, Prima; iste godine JRJ; 2013, 2015: prevela Tatjana Dovdibegović, Pčelica, Čačak; 2014: Beograd, JRJ, gde piše da je jezik romana srpski), *Anka Brazilijanka* (Novoli, 2017, u kojem se ne spominje nijedan jezik, već navodi da je reč o *priređivanju* i *adaptaciji*).

4.

Jedan od mogućih zaključaka

Jugoslovensko nasleđe dečje književnosti i kulture čini širok opseg pojava i više različitih tokova u periodu dve jugoslovenske države. Jugoslovenskim nasleđem u užem smislu mogli bi se smatrati oni književni tokovi koji su održali kontinuitet kroz obe jugoslovenske države, a svoju predistoriju imali odranije. U ovom radu takvim je označen emancipatorski tok dečje kulture i književnosti, koji se prepoznaje kao nacionalnoemancipatorski i projugoslovenski u hrvatskoj i srpskoj dečjoj kulturi u kontekstu Austrougarske monarhije (prisutan i u časopisu *Smilje*), zatim kao socijalno odnosno klasno emancipatorski u vremenu Kraljevine SHS/Jugoslavije (prisutan u radikalnoj dečjoj književnosti, u delu Mate Lovraka u *Smilju* i van njega) i ozvaničen socijalnoemancipatorski u SFRJ (prisutan u obnovljenim Lovrakovim međuratnim izdanjima i filmovima koji iz njih proizlaze). Uslovi razvoja hrvatske i srpske, ali i drugih (dečjih) južnoslovenskih književnosti koje su se odvijale odvojeno, pod Austrougarskom, a onda i zajedno, kao jugoslovenska ili jugoslovenske književnosti u kraljevini pa zatim republici Jugoslaviji, ukazuju kako na diskontinuitete tako i na kontinuitete u poimanju zajedničkog književnog polja. Državne prilike uticale su i na neprijateljske i na kohezivne procese, dok se pozicija samih stvaralaca nekad poklapala sa vladajućom ideologijom a nekad delovala subverzivo.

Laka zamenljivost vladara čiji će se kult slaviti u dečjim časopisima, kao i laka zamenljivost propagandnih poruka, pokazuje kako su pojedini odrasli verovali da je decu u jednom momentu moguće ubeđivati da su Hrvati i Srbi najveći neprijatelji, a već u sledećem da su prijatelji i braća. Pa onda opet obrnuto, pa opet obrnuto od obrnutog. Sve to vreme, pak, trajala je književna saradnja srpskih i hrvatskih autora i autorki, i stvarana su dela koja su deo zajedničkog korpusa, koji nazivamo jugoslovenskim. Pouka koja se iz ove situacije može izvući odnosi se pre svega na istraživače: istraživači ne smeju biti izmanipulisani aktuelnom propagandom (osim ako je sami voljno ne vrše) i odbacivati deo sopstvenog nasleđa u periodima neprijateljskih državnih prilika. Mato Lovrak je, kao hrvatski i jugoslovenski pisac, tj. deo jugoslovenskog nasleđa, neprikosnoveno nasleđe i savremene srpske književnosti i kulture, kao što je srpski pesnik Jovan Jovanović Zmaj bio i ostao integralni deo hrvatske književnosti. Što je još važnije, dela ovih i drugih autora i autorki neprikosnoveno su nacionalno nasleđe današnjih najmlađih čitateljki i čitalaca. U dečjoj književnosti ne važe nacionalne jezičke granice ni kada je reč o prevodnoj književnosti, a kamoli o književnosti koja se čita bez prevoda. Pitanje je, dakle, da li tu jednostavnu činjenicu razumeju i odrasli.

Odrasli su, naime, ti koji će književna dela za objavljivanje, reizdavanje i školske programe birati, uključivati i isključivati u ime dece. Ako se pitamo šta iz

nasleđa emancipatorskog toka jugoslovenske dečje književnosti vredi izabrati za čuvanje, ponovno objavljivanje i proučavanje, jedan od odgovora je da to svakako jeste delo Mate Lovraka. Njegova dela i doživljavaju brojna obnovljena izdanja u postjugoslovenskom periodu. Drugo pitanje koje se u vezi sa tim postavlja jeste da li se njihova značenja podudaraju sa namerama izdavača u aktuelizaciji tih dela. Nasleđe Lovrakovih dela podrazumeva socijalni angažman i utopizam ovog autora, njegov poziv na pobunu eksploatisanih, poziv na zamišljanje boljih svetova, ideju o dečjoj autonomiji, moći nemoćnih, ideju o mogućoj promeni i ideju o solidarnosti. Ove ključne odlike Lovrakovih dela brišu se iz reizdanja u postjugoslovenskom periodu u Srbiji i Hrvatskoj. Svi paratekstualni signali upućuju nove čitaoce da događaje iz *Vlaka u snijegu* i *Anke Brazilijanke*, između ostalih, razumeju kao nekontekstualizovane dečje avanture, motivisane antagonizmom apstraktno shvaćenog dobra i zla, a ne, kao što je Lovrak i eksplicitno objašnjavao u tim delima, motivisane zlom klasnih nejednakosti.

Drugim rečima, kako će jugoslovensko nasleđe dečje književnosti biti usvajano i vrednovano zavisi od konkretnih i pojedinačnih recepcijskih odluka čitalaca, urednika, kritičara, književnih istoričara, istraživača i javnosti u najširem smislu reči. Časopis *Smilje* i njegov odnos prema promenama vladajućih ideologija i samih vladara reprezentativno je pokazao koji su uslovi u kojima je stvarana dečja hrvatska i srpska odnosno jugoslovenska književnost. Sam književni razvoj Mate Lovraka kroz njegovu saradnju u *Smilju*, i šire, takođe pokazuje kako je bio moguć i kako se ostvario kontinuitet emancipatorske dečje književnosti kroz čitav period dve Jugoslavije. Lovrakovo delo se zapravo otkriva u obliku radikalne dečje književnosti: autor implicitno prisutnom marksističkom teorijom analizira i prikazuje svet u kojem ondašnja ali i sadašnja deca žive. Emancipatorski karakter ove književnosti ogleda se kako u činjenici apelovanja na odrasle i emancipovanja odraslih, kao skrivenog drugog i nevidljivog čitaoca dečje književnosti, tako i u činjenici da se deca uvažavaju kao ona koja su sposobna da ne samo osete već i da razumeju društvenu nepravdu i uzroke društvenih nejednakosti. U prvoj Jugoslaviji ovaj je tok dečje književnosti bio subverzivan, dok je u drugoj postao deo zvanične ideologije i politike vaspitanja i obrazovanja. Ipak, kult ličnosti koji traje kao neprevaziđeni patrijarhalni atavizam, do danas, činio je da ova nit književnosti ima određena cenzorska ograničenja i u socijalizmu, a da ona po sistematskom rušenju svih socijalističkih tekovina u postjugoslovenskim državama opet dobija prvobitnu subverzivnu funkciju. Dok se, kao što je naglašeno, savremeni urednici i izdavači trude da iz Lovrakovih dela izbrišu ili manje vidljivim učine upravo njihove emancipatorske i nedvosmisleno socijalističke elemente, pitanje je da li u tome mogu da uspeju u slučaju dečje recepcije, jer deca (ponovo) čitaju o motivima klasne nejednakosti, siromaštva i društvenih nepravdi koje prepoznaju u stvarnosti u kojoj žive.

LITERATURA

Batinić, Štefka. „Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća“, *Anali za povijest odgoja* 4 (2005): 37–47.

Barać, Stanislava. „Pacifistički i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1940)“, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Plejada, 2012: 217–231.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Crnković, Milan i Dubravka Težak. *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početaka do 1955*. Zagreb: Znanje, 2002.

Cvitan, Dalibor. „Hedonistička pedagogija u djelu Mate Lovraka“. *Umjetnost i dijete* 5. 26 (1973): 22–24.

Hamersak, Marijana i Dubravka Zima. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam international, d.o.o., 2015.

Hamersak, Marijana. *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam, 2011.

Хромаћић, Ахмед. *Дјечји писци о себи*. Београд: Младо поколење, 1968. („Мато Ловрак“, 95–109).

Илић Рајковић, Александра. 2013. *Радна школа у Србији 1880–1941*, докторска дисертација (ментор проф. др Љубомир Коцић). Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8243/bdef:Content/get>

Lovrak, Mato. *Deca Velikog sela*, roman za decu. Ilustracije Marijan Detoni, Beograd: Nolit, 1933.

Ловрак, Мато. *Срећна земља: омладински роман*. Нови Сад: Књижара „Славија“, 1940.

Ловрак, Мато. *Анка Бразилијанка. Његова меленкост, Францек други, храбри*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“, 1962.

Lovrak, Mato. *Anka Brazilijanka*. (priredio i adaptirao Ivan Kunst, ilustracije Jana Rastegorac Vukomanović, Andrej Mitrić). Beograd: Novoli, 2017.

Lovrak, Mato. *Divlji dječak (Luka klempavih ušiju)*. Sarajevo: Svjetlost, 1952. / Prvo izdanje: *Divlji dječak (Luka klopavih uha)*, Zagreb: Novi život, ilustr. Andrija Maurović, 1938./

Ловрак, Мато. *Искрица*. Роман. (Златна библиотека: едисија романа за децу, уредила Мира Алечковић). Београд: Космос, 1958.

Lovrak, Mato. „Literatura za djecu i savremena pedagogija“, *Učitelj: pedagoški časopis jugoslovenskog učiteljskog udruženja* 4 (1934): 270–275.

Lovrak, Mato. „Kakvu literaturu želi omladina“, *Napredak* 79. 10 (1938): 465–468.

Lovrak, Mato. „Bajke: jedno mišljenje“. Narodna prosveta: organ Učiteljskog udruženja, 1932. Lovrić, Sanja. „Utjecaj medija u dječjim romanima Mate Lovraka tridesetih godina 20. st.“, *Drugi međunarodni specijalizirani znanstveni zbornik Rano učenje hrvatskoga*

jezika 2 (RUHJ-2): *Konferencijski zbornik* / Pavličević-Franić, Dunja; Bežen, Ante (ur.). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta; Europski centar za napredna i sustavna istraživanja, (predavanje, međunarodna recenzija, cjeloviti rad /in extenso/, znanstveni) <https://www.bib.irb.hr/433972>, 2008. 114–130.

Lovrić Kralj, Sanja. „Stvaranje tridesetih nakon 1945: Lovrakovo doba“, *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu* 3 (2015): 11–24.

Skok, Joža. „Mato Lovrak i hrvatska književna tradicija“, *Umjetnost i dijete* 5 (1989): 299–308.

Fabrio, Nedjeljko (1973). „Socijalni utopizam u romanima za djecu Mate Lovraka“, *Umjetnost i dijete* 5. 26 (1973): 25–30.

Stanislava Barać

SMILJE (IMMORTELLE), MATO LOVRAK AND THE QUESTION OF YUGOSLAV HERITAGE

Summary: The conditions of the development of Croatian and Serbian, as well as other (children's) Southern Slavic literatures that developed separately, under the Austro-Hungarian monarchy, and later together, as Yugoslav literature(s) in the Kingdom and the republic of Yugoslavia, point towards discontinuities and continuities in the understanding of a mutual literary field. State circumstances influenced both hostile and cohesive processes, the position of authors sometimes coincided with the ruling ideology and sometimes acted subversively, but at any rate, a continuity of Yugoslav literature since the pre-Yugoslav communities to the present post-Yugoslav literary and cultural scene exists. This is what, today, we can call the Yugoslav heritage in children's literature, and the manner of its adoption and evaluation depends on the specific and individual reception decisions of the readers, editors, critics, literary historians, researchers and the public in the broadest sense of the word. The magazine *Smilje* and its attitude towards the changes of dominant ideologies and the rulers themselves – from the Hapsburg monarchs to the members of the Karađorđević dynasty to Ante Pavelić – representatively displays the conditions under which Croatian and Serbian, i.e. Yugoslav literature were created. The development of Mato Lovrak himself, seen through his participation in *Smilje* and in a wider context, also shows the possibility and the realization of emancipatory children's literature for the entire duration of two Yugoslavias. It is interesting that Lovrak's opus is actually discovered in the genre of radical children's literature: he uses Marxism to analyse and present the world in which the children of his and ours time live. The emancipatory character of this literature is visible both in the fact that it appeals to adults and emancipates them as the hidden

Other and the invisible reader of children's literature, and in the fact that children are treated as capable to not merely feel but also to understand social injustice and the causes of social inequality. In the first Yugoslavia, this current of children's literature was subversive, while the second one promoted it into part of the official ideology and educational politics. However, the personality cult which still continues as a patriarchal atavism, yet to be overcome, caused a certain extent of censorship in this literary current even in socialism, and after the systematic destruction of socialist heritage in post-Yugoslav states, it regained its initial subversive function. But contemporary editors and publishers attempt to erase or make less visible precisely these emancipatory and unequivocally socialist moments in Lovrak's opus. However, it is doubtful whether they can succeed in the case of children's reception, since in these texts children encounter the motifs of class inequality, poverty and social injustice, recognisable from their own reality. In other words, Yugoslav heritage of children's culture encompasses a broad range of phenomena and several different currents over the period of two Yugoslav states. We could define Yugoslav heritage, in a unified and narrow sense, as those literary currents that preserved their continuity in both states. In this paper we name as such the emancipatory current of children's culture and literature that can be recognized as national-emancipatory and pro-Yugoslav in Croatian and Serbian children's culture in the context of Austro-Hungarian monarchy (present in the magazine *Smilje* as well), and as socially i.e. class-emancipatory during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians/Yugoslavia (present in radical children's literature, in Mate Lovrak's work in *Smilje* and beyond it), and socially-emancipatory made official in SFRY (present in new editions of Lovrak's interwar works and their film adaptations). At the moment, a renewed interest in Lovrak's works has made them present, but their emancipatory potential is still not awakened. This is a chance the post-Yugoslav culture could and should use if it is responsible to its children.

Key words: children's periodicals, children's literature, propaganda, censorship, *Smilje* 1873–1945, Mato Lovrak, stories for children, Yugoslavia, communism, emancipation